

Județul Cluj – pagini de istorie

IOAN-AUREL POP

JUDEȚUL CLUJ de astăzi, situat în nord-vestul Transilvaniei istorice (voievodale), este o unitate administrativ-teritorială relativ recentă (creată în 1968), neavând, prin urmare, tradiția unei evoluții distincte de-a lungul secolelor, în limitele geografice actuale. Județul contemporan a fost precedat de alte forme de organizare administrativă, care nu s-au suprapus decât parțial cu teritoriul său de-acum. De aceea, regiunile istorice cu personalitate proprie în cadrul județului sunt orașul Cluj-Napoca, cu împrejurimile, precum și zonele Turda, Gherla, Dej și Huedin.

Viața oamenilor în aceste locuri este atestată din timpuri imemorabile. Există, în cadrul a peste 1.400 de monumente istorice și situri arheologice protejate, numeroase mărturii care dovedesc acest lucru. Câteva dintre ele, precum uneltele de piatră de la Căpușu Mic sau chiar de pe teritoriul municipiului Cluj-Napoca, datează din epoca veche a pietrei (paleolitic), adică de peste o sută de mii de ani. Din neolitic sau epoca nouă a pietrei (circa 7000-3700 înainte de Hristos) provin descoperirile din circa 60 de așezări, între care Gura Baciului (cu materiale aparținând celui mai vechi orizont neolitic de pe teritoriul României), Cheile Turzii (cu obiecte care au dat numele unei culturi din neoliticul mijlociu) și Iclod (unul dintre cele mai mari cimitire din neoliticul târziu). Epoca bronzului (3700-1200 î.H.) este reprezentată pe teritoriul județului cu descoperiri din aproape 90 de localități, încadrabile mai ales culturii Sighișoara-Wietenberg. Cu trăsături aparte sunt mărturiile de la Copăceni.

Din prima epocă a fierului (Hallstatt) datează numeroase vestigii, printre cele mai importante numărându-se marile așezări fortificate de la Someșeni, Huedin ș.a. După anul 1000, din marele grup etnic al tracilor, se individualizează treptat, spre nord, geții și dacii, denumiți de către mulți specialiști daco-geți, datorită asemănării dintre trăsăturile lor materiale și spirituale. În Transilvania erau prezenți dacii. Epoca dacică este bine reprezentată pe teritoriul județului, în toate etapele sale de dezvoltare. Urmele descoperite constau în locuințe cu inventar specific dacic, predominând vasele ornamentale de lut ars, cu butoni sau cămile dacice, lucrate cu

mâna, precum și vase mai mari și unele foarte mari (chiupuri), lucrate la roata olarului. Așezarea de pe malurile Someșului Mic, Clujul de astăzi, adică *Napuca*, pomenită de geograful Ptolemeu (sec. II după Hristos), a cunoscut o mare înflorire, fiind considerată unul dintre „cele mai strălucite orașe din Dacia”. La Turda (*Potaissa*, *Potavissa*) este atestată, de asemenea, o așezare dacică, altele mai mici fiind semnalate la Dezmir și Cojocna. În a doua vârstă a fierului (Latène), alături de populația dacică, cercetările arheologice au semnalat o prezență celtică prin necropolele de la Apahida și Dezmir, cu inventar specific: brățări de bronz, piese de harnașament, precum și cu obiecte tipice ale dacilor. Faptul ilustrează procesul de conviețuire a celor două populații, încheiat prin asimilarea celților. Pe teritoriul județului au fost făcute și importante descoperiri scitice.

Cucerirea Transilvaniei de către romani, ca urmare a celui de-al doilea război daco-roman (105-106), a modificat complet condițiile de evoluție a regiunii. Teritoriul județului avea să facă parte după 106 din provincia romană Dacia. În epoca stăpânirii romane, întreaga regiune cunoaște o remarcabilă dezvoltare. Pătrunderea civilizației romane nu se va limita la orașele Napoca și Potaissa și nici doar la castre (cazărmi). Teritoriul rural este, la rândul său, presărat cu numeroase *villae rusticae* (un fel de conace-ferme), cum au fost cele de la Chinteni, Ciumăfaia, Apahida sau Soporul de Câmpie. Piatra, folosită la construcții sau la dăltuirea monumentelor, extrasă din carierele de la Baciul, Suceagu, Cheia și Podeni, aurul spălat pe malurile Arieșului, sarea exploatată de la Ocna Dejului, Sic și Cojocna, precum și numeroasele cariere de argilă conturează imaginea unui ținut bogat, care a permis dezvoltarea rapidă a meșteșugurilor, cu precădere în marile centre urbane. La Napoca și Potaissa, orașe dacice preluate de romani inclusiv cu numele și ridicate la rang de *municipia*, apoi de *coloniae*, funcționau ateliere de pietrari și olari, atestate arheologic, care satisfăceau nu numai nevoile interne, ci și ale unui întins teritoriu din provincie.

Între anii 107 și 109, este construit drumul care lega valea Dunării de la Orșova (Dierna) până la Zalău-Moigrad (Po-

rolissum), trecând prin Ulpia Traiana (azi Sarmizegetusa), Apulum (Alba Iulia), Potaissa și Napoca. Unele urme ale sale se văd și astăzi. Ulterior (123-124) are loc constituirea provinciei Dacia Porolissensis, prin desprinderea din Dacia Superior a părții septentrionale a Transilvaniei. Orașul Napoca este ridicat la rangul de *municipium*, devenind reședința noii provincii. O diplomă militară de la împăratul Hadrian, din 2 iulie 133, descoperită în ruinele castrului roman de la Gherla, cuprinde prima mențiune a Daciei Porolissensis. Pentru apărarea provinciei dinspre nord, romanii au construit, conform obiceiului, limesuri, adică valuri de pământ. La 156-157, are loc întărirea limesului dacic de pe râul Someș, expus atacurilor dacilor liberi. Tot din rațiuni de apărare, este instalată la Potaissa (167-169) Legiunea a V-a Macedonica, adusă din Orient, prin care se consolidau serios hotarele nordice ale Daciei romane. Alte unități militare, formațiuni auxiliare de cavalerie sau pedestre, erau cantonate în castrule de la Gherla, Cășeu, Gilău și Bologna.

În timpul domniei lui Commodus (180-192), Napoca este ridicată la rangul de *colonia*, cel mai înalt rang pe care-l putea avea o așezare din Imperiul Roman și care aducea cu sine pentru locuitori un statut egal cu al cetățenilor Romei. Același lucru se întâmplă cu Potaissa, ridicată la rangul de *colonia* în timpul domniei lui Septimiu Sever (193-211). Urmașul acestuia, împăratul Caracalla (211-217), face, la 213, o vizită în Dacia, prilej cu care are loc refacerea castrului de la Cășeu.

Cândva între 271 și 274, poate pe parcursul mai multor ani, se produce retragerea armatei, administrației romane și a unei părți a populației din Dacia. În decursul celor circa 170 de ani de stăpânire romană, cultura materială și apoi cea spirituală a numeroșilor coloniști latinofoni, veniți *ex toto Orbe romano* („din toată lumea romană”), s-au împletit cu modul de viață al populației autohtone, mult reduse ca număr, și s-au impus în final, ceea ce a condus la romanizarea profundă și ireversibilă a provinciei. Impunerea limbii latine și adoptarea civilizației romane constituie, prin consecințele lor, fenomenele cele mai însemnate ale epocii romane.

După retragerea aureliană din Dacia, și pe teritoriul județului Cluj, la fel ca și pe întreg teritoriul fostei Dacii romane, își continuă viața o populație deplin romanizată, latinofonă, matricea etnică a poporului român. La Cluj-Napoca, Turda, la Dej, Gilău, Sic, urmele arheologice indică cu claritate prezența autohtonă în veacurile IV-VI. Ceramica descoperită aici moștenește tehnica și sistemul de ornamentație provincial-romane. Descoperirile arheologice de la Sopor de Câmpie (secolele III-IV) atestă pătrunderea dacilor liberi în nordul Transilvaniei, iar obiectele cu caracter paleocreștin (secolul IV) de la Potaissa, Napoca, Gherla ș.a. atestă adoptarea creștinismului de către populația daco-romană. Din secolul al IV-lea, pe teritoriul nordic al vechii stăpâniri romane sunt atestate grupuri ale populațiilor migratoare. Astfel, la Apahida a fost descoperită o necropolă germanică (ostrogotă sau gepidă) din secolul al V-lea, conținând unul dintre cele mai importante tezaure vechi germanice din spațiul european. Unul

dintre conducătorii înhumați aici purta numele de Omharus. Descoperirile arheologice de la Țaga și Sopor de Câmpie, datând din secolele V-VI, pledează pentru prezența populației autohtone, în perioada care a urmat retragerii aureliene. Dintre migratori, și pe teritoriul județului Cluj, slavii au avut cea mai mare importanță. Pătrunderea lor masivă în spațiul intracarpatic este atestată și în zona Clujului, prin descoperirile arheologice de la Someșeni (secolul VII).

Potrivit notarului anonim (al regelui Bela), autor al lucrării *Gesta Hungarorum*, în nordul Transilvaniei se afla, în preajma anului 900, un „ducat” româno-slav independent (conducătorului său îi este atribuit titlul de *dominus*), condus de românul Gelou (*Gelou quidam Blachus*). Cercetări recente arată că această formațiune politică (termenul de ducat este sinonim cu cel de voievodat) cuprindea partea centrală a actualului județ Cluj și partea estică a actualului județ Sălaj. Cetatea de reședință a lui Gelou se afla „lângă râul Someș” – cum spune cronica –, adică undeva pe valea Someșului Mic, poate în zona actualiei localități Gilău sau chiar la Napoca (Cluj). Pe la începutul secolului al X-lea are loc supunerea țării stăpânite de Gelou de către un grup maghiar condus, potrivit cronicii lui Anonymus, de Tuhutum, tatăl lui Horca. Cuceritorii maghiari își stabilesc centrul politic în zona cuprinsă între Gilău și ruinele orașului antic Napoca. În apropierea acestora din urmă au fost descoperite două cimitire importante din epoca cuceririi maghiare. În secolele IX-X, este atestată ridicarea și funcționarea cetăților de pământ și lemn de la Cluj-Mănăstur, Dăbâca, Moldovenști și Cuzdrioara, devenite mai târziu, prin cucerirea Transilvaniei de către Regatul Ungariei, centre ale comitatelor Cluj, Dăbâca, Turda și Solnoc. Ducatul acesta al lui Gelou, locuit de români și slavi, era organizat militărește, deși oștenii erau înarmați doar cu arcuri și săgeți. Iscoadele ungarilor raportau conducătorilor lor, înainte de invazie, că locuitorii erau săraci, dar că țara era bogată inclusiv în sare și aur, care se găsea până și în nisipurile râurilor. Numele arhaic de „Țara Ultrasilvană” (adică „țara de peste pădure”), sinonim cu cel ulterior de Transilvania, a fost dat tocmai în această perioadă, când cetele lui Tuhutum se aflau în zona prisăcilor de la Porțile Meseșului, urmând să treacă pădurea și să ajungă la Gelou. Cronica mai relatează un episod semnificativ, după înfrângerea și pieirea lui Gelou: „văzând moartea domnului lor”, locuitorii români și slavi „și-au dat dreapta de bunăvoie” cu inamicul și l-au ales domn pe Tuhutum. Ei și-ar fi întărit cuvântul dat prin jurământ, în localitatea numită *Esculeu*, azi Așchileu (jud. Cluj). Prin acest act erau recunoscute drepturile și privilegiile vechii populații locale româno-slave, cucerite și supuse pe calea armelor.

Prin anii 1002-1003, are loc înfrângerea conducătorului transilvănean Gyula al II-lea, urmașul lui Tuhutum, de către regele ungar Ștefan I. Transilvania, mai precis o parte situată spre vest a viitorului voievodat, este cuprinsă formal în sistemul politic al Regatului Ungar. Cucerirea efectivă, militară și instituțională, a Transilvaniei are loc treptat, după a doua parte a secolului al XI-lea. Cel mai vechi document

ungar cunoscut privind istoria Transilvaniei (referitor la anul 1075) menționează vama de sare de la Turda. În afara instituțiilor politice și social-economice implantate dinspre apus, țara cunoaște acum și organizarea vieții bisericești de rit latin (numită ulterior catolică). Potrivit tradiției, regele ungar Ladislau I (1077-1095) este fondatorul abației benedictine de la Cluj-Mănăstur, una dintre cele mai importante instituții ecleziastice ale Transilvaniei medievale. Mănăstirea catolică pomenită s-a aflat secole la rând în dispută și a avut mari conflicte patrimoniale cu episcopia Transilvaniei. Această dioceză catolică, probabil cu antecedente bizantine, s-a fondat treptat pe parcursul secolelor XI-XIII și nu a avut de la început, conform unor cercetări recente, reședința la Alba Iulia. Primele sale centre itinerante s-au aflat tocmai în nordul Transilvaniei, în regiunea Cluj-Florești-Gilău, unde se găseau, până în secolul al XIV-lea, și cele mai importante posesiuni ale episcopiei. Poate nu este întâmplător faptul că hramul bisericii principale din Cluj era Sf. Mihail, ca și al catedralei episcopale din Alba Iulia.

Pe teritoriul preluat de la Gelou, viața a continuat în formele vechi multă vreme, mai ales că nou-veniții erau puțin numeroși și nu aveau de oferit un model de civilizație superioară. De aceea, primele forme de organizare administrativă impuse de unguri sunt atestate abia în secolul al XII-lea, după consolidarea Regatului Ungar și după cucerirea efectivă a regiunii. Astfel, din 1164 datează prima mențiune documentară a comitatului Dăbâca, iar din 1177, prima mențiune documentară a comitatului Cluj. În 1213, este pomenită cetatea Cluj (*castrum Clus*), probabil cu un vechi nume romanic, derivat din termenul latin *clausus* (cu variantele *dusa* ori chiar *clus*), însemnând un loc închis, strâmt, situat între dealuri. Numele va fi fost dat de vechea populație romanică și românească. De altminteri, este de notat că primele forme atestate în scris ale numelor Turzii și Clujului, deși redactate în latina de cancelarie, sunt identice sau aproape identice cu formele fonetice românești ale toponimelor respective. La 1214, este menționat documentar Dejul, capitală a comitatului Solnocul Interior (viitorul județ Someș), cuprins în mare parte în județul Cluj de astăzi.

Viața locuitorilor din aceste locuri a fost foarte serios tulburată la 1241, când s-a produs marea invazie tătară. În drumul său către centrul Ungariei, armata mongolă condusă de Kadan cucerește, la 11 aprilie, cetatea de la Cluj-Mănăstur, masacrând populația refugiată acolo. În medie, între 10 și 15% din populația regatului a pierit sau a fost luată în robie. Călugărul Rogerius, în lucrarea sa *Carmen Miserabile* (Cântec de jale), spune că „lângă o pădure era un sat numit pe limba poporului Frata, iar aici, la patru mile de pădure, se ridica un munte de o înălțime minunată”, unde s-ar fi refugiat „o mare mulțime de bărbați și femei”. Se pare că este vorba despre satul omonim din județul Cluj. După invazie, s-au luat importante măsuri de apărare și prevenire, prin ridicarea unor fortificații solide, de piatră. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, se produce ridicarea primei incinte fortificate a

Clujului medieval, delimitând o suprafață de cca 7 ha, cunoscută mai târziu sub numele de *Óvár* („Orașul vechi”). Mult mai târziu, la 1405, printr-un decret al regelui Sigismund de Luxemburg (1387-1437), se extinde incinta fortificată a orașului, care, treptat, pe parcursul secolului al XV-lea, prin intervenții succesive, avea să delimiteze o suprafață de 45 de hectare. Revenind la secolul al XIII-lea, notăm că atunci este atestat pentru prima oară comitatul Turda (1256) – al cărui teritoriu se află în mare parte în județul Cluj de astăzi –, ca și orașul Gherla (1291), cu numele dat de populația locală – „Gerla”. La 1332, este amintit pentru prima oară Huedinul.

Având o evoluție administrativă cu variații teritoriale, în funcție de epocile pe care le traversează, societatea medievală a județului Cluj s-a întemeiat pe vechile structuri ale ducatului/voievodatului româno-slav, cărora li s-au asociat modelele de civilizație de factură occidentală, introduse de regalitatea maghiară: organizarea cetăților regale (care s-au suprapus mai vechilor cetăți), a comitatelor, mănăstirilor catolice și, în timp, formele de organizare ale orașelor Cluj, Dej, Turda, ale cetăților salifere și miniere (Ocna Dejului, Sic, Cojocna, Turda, Rimetea Trascăului), unde trăiau și lucrau împreună români, maghiari, oaspeți germani și alții.

Prosperitatea orașelor Cluj, Turda și Dej, datorată meșteșugurilor numeroase și variate, negoțului local, care atrăgea o mulțime de negustori și meșteșugari la târguri și iarmaroace, se reflectă și în aspectul lor urbanistic: străzi și ulițe radiale-concentrice, clădiri publice (primării, școli, case ale breslelor), monumente gotice și renașcentiste (biserici, statui). Unele se înconjoară, cum s-a văzut, cu ziduri de adăpost și apărare (Cluj). În timp ce lumea urbană și cvasiurbană, mai ales în centrele orașelor, era germană și, parțial, maghiară (românii locuind statornic doar la periferiile și în satele suburbane), lumea rurală era de o mare concentrare românească, cu realități specifice unui feudalism local, cu rădăcini romano-bizantine și influențe bizantino-slave. Mulți dintre vechii și mărunții conducători locali și posesori de sate și părți de sate – cnezii/juzii și voievozii/duci – ajung supuși ai noilor stăpâni nobili, privilegiați de regalitate.

La cumpăna secolelor XIII și XIV, crește în importanță orașul Cluj, cu o numeroasă componentă etnică germană („oaspeți”). Un rol semnificativ îl joacă și Turda, unde se întruneau, de regulă, congregațiile (adunările) nobiliare ale Transilvaniei, prezidate de voievod. Un moment decisiv din istoria Clujului este data de 19 august 1316, când așezarea este ridicată de regele Carol Robert de Anjou la statutul de „oraș regal” (*civitas regia*). Nu peste mult timp, la 1323, se deschide monetăria de la Cluj, ca urmare a reformei monetare efectuate de același rege Carol Robert. Prima mențiune referitoare la construcția de piatră a bisericii Sf. Mihail din Cluj, finalizată în secolul al XV-lea, datează de la 1349. Construcția acestei biserici gotice, de tip hală, adevărată emblemă a orașului și a Transilvaniei, a necesitat dezvoltarea aici a unor meșteșuguri artistice, concentrarea unor artiști plastici de mare valoare. Astfel, la 1373, sculptorii germani clujeni Martin

și George, fiii lui Nicolaus, realizează, la comanda împăratului Carol al IV-lea, statuia în bronz a Sfântului Gheorghe, amplasată în piața domului Sf. Vitus din Praga. O copie târzie a sa se află astăzi în fața fostei mănăstiri franciscane (azi biserică reformată) din Cluj. Creația acestor artiști, în mare parte pierdută, depășește prin valoare nivelul artei gotice clujene și transilvănene, fiind compatibilă și comparabilă cu arta europeană a timpului. Un alt artist german din Cluj, pictorul Thomas, realizează altarul-triptic al Răstignirii, la 1427, aflat azi la Muzeul Arhiepiscopal din Strigoniu (Esztergom, Ungaria). Panourile altarului cuprind scene din ciclul Patimilor Mântuitorului, pictate la un nivel de vârf al artei medievale transilvănene.

Teritoriul județului Cluj a fost în secolele XV și XVI și scena unor mișcări sociale de amploare. Marea răscoală a locuitorilor români și maghiari din nordul Transilvaniei (Răscoala de la Bobâlna), din anii 1437-1438, s-a desfășurat, în cea mai mare parte a ei, pe teritoriul actualului județ Cluj. Cele două importante înțelegeri scrise dintre „comunitatea locuitorilor maghiari și români” și nobili, încheiate la 1437, au fost confirmate sub aspect juridic, după obicei, la Conventul de la Cluj-Mănăstur, cel mai important loc de adevărată pentru jumătatea de nord a Transilvaniei. Încercarea țăranilor de a fi recunoscuți drept „cetățeni” (*regnicolari*), cum fuseseră în vechime, și de a forma un grup privilegiat (o stare, o comunitate, adică o *universitas*), după modelul corporatist din epocă, își trage originea, după cum s-a arătat recent, în episodul jurământului și al „dării dreptei” de la Așchileu, din preajma anului 900, când două comunități egale și libere s-au înțeles în privința respectării drepturilor lor. Faptele de la anul 900 și de la 1437 s-au petrecut cam pe același teritoriu. Urmările tumultului țăranesc nu au ocolit nici orașul Cluj. Acesta, în 1438, ca urmare a asocierii sale la Răscoala de la Bobâlna, își pierde o parte a privilegiilor orașenești, pe care și le va redobândi în timpul lui Iancu de Hunedoara. Și istoria familiei Hunedoreștilor este profund legată de aceste locuri. La 23 sau 24 februarie 1443, se naște la Cluj Matia Corvinul, fiul lui Ioan de Hunedoara și al Elisabetei Szilágyi, rege al Ungariei între 1458 și 1490. Casa în care s-a produs evenimentul, cu o serie de transformări succesive, dar cu pecetea clară a timpurilor Renașterii, a supraviețuit până astăzi și este numită *Casa Matei*. Ajuns rege al Ungariei, Matia Corvinul s-a îngrijit de orașul natal, de populația lui, de instituțiile sale specifice. După moartea regelui Matia, liniștea țării, inclusiv a Transilvaniei, a fost tulburată de varii evenimente. Între ele, la începutul secolului al XVI-lea, se înregistrează o nouă ridicare țăranescă de mare amploare, care a luat pe alocuri aspecte destul de grave. La 1514, țăranii au fost chemați la Buda pentru a se pregăti de cruciadă contra otomanilor, dar, în urma unor evoluții neașteptate, războiul în numele crucii a devenit o revoltă socială, condusă de Gheorghe Doja, un țăran secui înnobilit. S-a înregistrat atunci participarea orașenilor săraci din Cluj și Dej la răscoală. Dar implicarea oamenilor acestor locuri în răscoala de la 1514 nu se oprește aici: o parte a oștirii țăranescă este învinsă de armatele

nobiliare chiar în apropierea Clujului, iar Laurențiu Mészáros, unul dintre principalii conducători ai revoltei, este tras în teapă chiar în piața centrală a orașului.

Secolele al XV-lea și al XVI-lea înregistrează și importante legături ale țărilor române extracarpătice cu Transilvania în general și cu regiunea Clujului în special. Este vorba despre legături politice și economice, dar și spirituale. Cum se știe, românii transilvani, după ce participaseră ca grup distinct la viața politică a Transilvaniei în secolele XIII-XIV, după 1366 sunt excluși treptat dintre stări, adică dintre grupurile privilegiate care exercitau puterea. Motivul principal invocat a fost apartenența lor la ortodoxie, adică la o confesiune declarată „schismatică” și asociată adesea cu erezia. Statul catolic ungar, luându-și în serios rolul de „regat apostolic” și sarcina de a lupta cu toate mijloacele contra „păgânilor, ereticilor și schismaticilor”, nu mai înțelegea să accepte oficial nici măcar în Transilvania un grup etnic necatolic. Astfel, românii – popor cucerit și supus cu armele, dar privit o vreme drept egal cu stăpânii – au ajuns pe o treaptă inferioară. Un semn a fost desconsiderarea bisericii lor „schismatice”, concretizată în interdicții legate de activitatea clerului, de funcționarea ierarhiei, de construcția noilor lăcașuri de cult etc. Totuși, neoficial, biserica răsăriteană a românilor transilvăneni a continuat să funcționeze, iar în regiunea Clujului s-au aflat și unele centre superioare ale acestei biserici, sprijinite de biserică și de mireni din Moldova. Astfel, la 1488, este menționat arhiepiscopul ortodox Daniil din Feleac, iar în 1498 este atestată mitropolia Feleacului. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, probabil cu ajutor din Moldova lui Ștefan cel Mare, este construită biserica, devenită catedrală arhiepiscopală și mitropolitană, din satul Feleac. În decembrie 1497, vistiernicul Isac al Moldovei fereca pentru mitropolia din Feleac un evangheliar slavon, cu pisanie săpată în legătura de argint. Cum se știe, Ștefan cel Mare a stăpânit în Transilvania, ca feude acordate de regele Ungariei, domeniile Ciceu și Cetatea de Baltă, cu circa 80 de sate. Cel dintâi domeniu, cel mai întins, cuprindea multe sate din regiunea Clujului.

Un alt principe moldovean legat de Transilvania a fost Petru Rareș, fiul lui Ștefan cel Mare, care a primit din partea regelui Ioan Zápolya, drept mulțumire pentru victoria de la Feldioara (1527), cetatea Unguraș (alături de Rodna și Bistrița). Aceste danii se adăugau celor mai vechi, moștenite, anume Ciceul și Cetatea de Baltă. Pentru buna organizare a vieții bisericesti, Petru Rareș îl așază în vechea mănăstire de la Vad, ctitorită de Ștefan cel Mare, pe episcopul Anastasie de la Putna, care avea să-și extindă oblăduirea peste o mare parte a românilor Transilvaniei. În octombrie 1529, Anastasie semnează ca episcop de Vad, iar la 1531 este pomenit într-o pisanie. În timpul păstoririi lui Anastasie, mănăstirea de la Vad, care avea în stăpânire de la voievozii înaintași două sate și o moară, mai primește patru sate de la Petru Rareș, care, la 1530, ctorește aici și o nouă biserică.

Despre episcopul Anastasie, care la 1536 se intitula „al Feleacului”, Grigore Ureche spune că la 1538 urzea să-l prindă pe principele Petru Rareș – detronat și refugiat la Ciceu –

și să-l predea în mâinile lui Ioan Zápolya ori ale lui Ștefan Lăcustă (noul domn). În ciuda acestei uneltiri, episcopul Anastasie a reușit să se mențină în scaun până la 1546, când Petru Rareș l-a trimis aici pe episcopul Tarasie. În 1550, Iliăș Rareș scria bistrișenilor că va veni la Vad episcopul Gheorghe, ales și hirotonisit la Suceava. Urmează apoi la Vad episcopul Marcu (pomenit la 1557). După pătrunderea Reformei și pierderea de către domniile Moldovei a posesiunilor lor transilvănene (1561), ocrotirea bisericilor românești din Transilvania de către statul românesc est-carpatic a avut mult de suferit. Oricum, există destule mărturii care arată că episcopii de la Vad veneau din Moldova, trimiși de principii moldoveni și recomandați prin scrisori domnești către magistratul săsesc al Bistriței. Hirotonisirea lor se făcea în chip canonic de către mitropoliții Moldovei de la Suceava, care aveau în acest sens împuternicire de la patriarhia ecumenică din Constantinopol.

La 1537, mitropolitul Varlaam al Țării Românești hirotonisea, ca urmaș al lui Daniil al Feleacului, pe fratele acestuia, Petru, dăruindu-i un obiect de cult pe care era cusut cu fir numele său și al voievodului Radu Paisie, cu „leatul” 7045, de la Facerea Lumii (1537, de la nașterea lui Hristos). În 1538, sub vlădica Petru, era preot la Feleac Ioan, care la 1550 stăpâna toată averea din acest sat fostă a episcopului Daniil (probabil vândută lui de vlădica Petru). La 1572, Ștefan Báthory îl recunoaște pe Eftimie drept episcop al românilor din Transilvania și Partium, însă cu drept de păstorire numai asupra comitatelor Turda, Cluj, Dăbâca, Solnocul Interior și, mai apoi, în Bihor. În anii 1573-1574, Eftimie va călători în Țara Românească și Moldova, unde principele Ion-Vodă îi încredința cărja de episcop al Romanului (1574). Păstorirea sa la Roman a durat foarte puțin (datorită morții lui Ion-Vodă), iar la 11 iunie 1574 revine în Transilvania și primește scaunul de episcop al Vadului. Avea drept de cărmuire în comitatele Solnocul Interior, Cluj și Turda, de care avea să se îngrijească până la moarte, petrecută în 1576. Scaunul vlădicesc este preluat apoi de moldoveanul Spiridon, cu păstorirea extinsă și asupra comitatelor Crasna și Solnocul de Mijloc. Devenit pentru câteva luni (1585) locțiitor de mitropolit al Bălgradului (Alba Iulia), Spiridon îl însărcina atunci pe popa Gheorghe din Gheorgheni, devenit protopop, să adune de la preoți veniturile episcopale. La finele secolului al XVI-lea păstora la Vad Ioan Cernea, „episcop ortodox al unor biserici românești și egumen al mănăstirii Preacuratei Fecioare Maria de la Vad”. El a fost un colaborator al lui Mihai Viteazul în Transilvania.

La jumătatea secolului al XVI-lea, Transilvania cunoaște importante schimbări politice și confesionale, în cadrul cărora Clujul (cu teritoriul din jur) va juca un mare rol. După 1541, când Transilvania devine principat autonom sub suzeranitate turcească, principele își stabilește reședința la Alba Iulia, dar cel mai important oraș al principatului rămâne Clujul (cu circa 8-10.000 de locuitori), unde s-au ținut peste 80 de diete (adunări ale țării). Orașul suferind distrugerii la hotarul dintre sec. al XVI-lea și al XVII-lea, principele Gabriel Bethlen

a sprijinit refacerea lui, asigurându-i noi avantaje. Dieta care a pus bazele noii organizări politice și administrative a Principatului Transilvaniei s-a întrunit în 1542 la Turda. După destrămarea Ungariei și transformarea Transilvaniei în principat cvasiindependent, noile credințe născute prin Reforma religioasă găsesc teren mai liber de manifestare. Sașii din Cluj și din vecinătate trec cu toții la luteranism, în rând cu întreaga lor națiune. Nobilimea maghiară, după o scurtă experiență luterană, devine preponderent calvină, iar centrul noii confesiuni este tot Clujul. De aceea, calvinismul se mai cheamă și „religia de Cluj”. Tot aici se organizează și noua biserică – cea mai radicală dintre toate bisericile protestante – unitariană (antitrinitariană). Adepții săi spun și astăzi cu mândrie că orașul Cluj este centrul mondial al acestei credințe. Toate acestea au fost posibile pe cale relativ pașnică și pentru că, la 1543, Dieta de la Cluj, odată cu legiferarea dreptului său de a-l alege pe principe, proclamă și principiul libertății religioase în Transilvania. Noile credințe s-au putut răspândi repede și cu ajutorul tiparului, înființat la Cluj în 1550 (după mai vechile tiparnițe de la Sibiu și Brașov), prin strădania sasului din Cisnădie Gáspár Heltai, naturalizat clujean. El a susținut fervent calvinismul. În fruntea unitarianismului s-a situat un alt personaj clujean interesant, Francisc Dávid, născut și el din tată german și trecut, de-a lungul vieții, prin patru confesiuni: catolicism, luteranism, calvinism și, în fine, unitarianism. Același destin l-a avut și Ioan Sigismund, fiul lui Ioan Zápolya și al Isabelei, reinstalat ca principe la 1556, la Cluj, cu ajutorul oștilor Moldovei și Țării Românești. Tot atunci, la 1 ianuarie 1557, se naștea la Cluj Ștefan Bocskai, principe al Transilvaniei între 1604 și 1606.

Frământările religioase, pașnice sau violente, unele cu centrul la Cluj sau la Turda, au avut ca rezultat final legalizarea noilor confesiuni protestante. În 1568, Dieta de la Turda recunoaște unitarianismul și impune sistemul celor patru religii „recepte”: catolicism, luteranism, calvinism, unitarianism. La scurt timp, sunt oprite tot de către Dietă orice alte „inovații” religioase. În acest fel, confesiunea ortodoxă a românilor rămâne una „tolerată”, adică neoficială, „răbdată” în țară „până va dura bunul-plac al cetățenilor și principilor”. S-a scris mult despre acest sistem al celor „trei națiuni” recunoscute (nobilimea maghiară, sașii, secuii) și „patru religii”, ca despre un regim al „toleranței”, înțeleasă aproape democratic. Această interpretare este complet eronată, întrucât nu ține seamă de realitățile epocii, situate încă departe, peste tot în Europa, de regimurile democratice. Prin sistemul „toleranței” din secolul al XVI-lea din Transilvania, vechea elită catolică, adică nobilimea, sașii și secuii, devenită aproape în totalitate protestantă, și-a oficializat ea însăși pentru sine noile confesiuni la care aderase. Prin acest sistem, majoritatea populației țării, adică românii ortodocși, au rămas în continuare în afara puterii, fiind doar „acceptați” ca purtători ai sarcinilor publice, iar confesiunea lor a continuat să fie socotită inferioară și neoficială. În niciun oraș al Transilvaniei, prin urmare nici în Cluj, Turda sau Dej, nu se putea imagina construcția vreunei biserici ortodoxe „intra muros”, adică în orașul

propriu-zis, apărat de ziduri. Mai mult, fervoarea protestantă prin care s-au impus și oficializat noile confesiuni (prin anii 1550-1570) a distrus complet ierarhia catolică, a confiscat toate bunurile funciare ale acestei biserici, a preluat lăcașurile de cult, i-a alungat din multe locuri pe preoții catolici, opriți să mai officieze etc. Asemenea episoade s-au întâmplat și în Cluj, Turda, Dej sau în alte locuri din regiune.

Abia venirea la conducerea Transilvaniei a principilor din familia catolică Báthory a mai temperat zelul protestanților, fără ca situația de fond să mai poată fi schimbată. În cadrul celor trei misiuni iezuite aduse în principat, pe fondul Contrareformei, cea mai importantă a funcționat la Cluj. Grație ei, în 1579-1581, se întemeiază Colegiul Universitar sau Universitatea catolică din Cluj, cu trei facultăți – teologică, filosofică și juridică – sub conducerea rectorului iezuit Antonio Possevino. Ca toate universitățile europene, și aceasta acorda, conform statutului, titlurile consacrate de *baccalaureus*, *magister artium* și *doctor*.

În timpul lui Mihai Viteazul (1599-1601), Clujul a avut pentru scurt timp un jude român, numit de voievod, deși patriciatul și nobilimea din zonă nu s-au resemnat cu această situație. La 2 noiembrie 1599, porțile orașului s-au deschis în fața banului Mihalcea, venit aici cu 1.000 de călăreți. O dietă convocată inițial la Cluj se mută la Alba Iulia, unde la 3 noiembrie nobilii depun jurământ de credință față de Mihai, ca locțiitor al împăratului. Mihai Viteazul a scutit Clujul de dări bănești excepționale. Dar în 1600 clujenii s-au asociat conjurației nobiliare îndreptate contra lui Mihai. Astfel, la o altă dietă, convocată la Sebeș, nobilii refuză să participe și se adună la 1 septembrie 1600 la Turda. La 14 septembrie 1600, aga Lecca este silit să cedeze nobililor Gherla și Chioarul. După înfrângerea de la Mirăslău, pentru a fi lăsat să treacă spre Țara Românească, Mihai depune jurământ față de stările Transilvaniei (25 septembrie 1600) și își lasă garanție familia, care avea să fie închisă la Gilău. În timp ce principele se afla la Praga, spre a-și clarifica situația și a cere ajutor împăratului, căpitanul său Baba Novac a fost executat (torturat, tras în țepă și ars de viu) în piața centrală a Clujului (la 5 februarie 1601) de către nobilii dornici de răzbunare. Corpul său a fost apoi lăsat în țepă în afara zidurilor, lângă Bastionul Croitorilor, pradă corbilor. După victoria de la Guruslău (3 august 1601), la 11 august, domnul își face intrarea în Cluj, unde rămâne, în tabăra de pe malul stâng al Someșului, timp de cinci zile. Aici primește și delegația boierilor care-l anunță despre reșezarea sa ca domn al Țării Românești. Oprit de generalul Basta, Mihai nu se poate răzbuna pe clujeni și pe nobilii care-l ucisese pe Baba Novac, dar pune o troiță pe locul unde fusese expus corpul acestuia, lângă Bastionul Croitorilor. În 17-18 august, Mihai Viteazul se afla pe câmpul de la Cristiș, lângă Turda, iar în ziua următoare este ucis de oamenii lui Gheorghe Basta. „Și căzu trupul lui cel frumos ca un copaciu, pentru că nu știuse, nici se prileji sabia lui cea iute în mâna lui cea vitează”, spune cronica. Corpul i-a rămas pe „Câmpul Tordei”, unde a fost îngropat apoi de

unii credincioși, iar capul i-a fost dus de paharnicul Turturea la mănăstirea Dealu, de lângă Târgoviște, ctitoria sa, unde odihnește și azi. Pe locul morții, lângă Turda, s-a ridicat apoi „o capelnă pentru pomenire”, distrusă încă din secolul al XVII-lea de oficialii locali. Mihai nu a urmărit făurirea României, dar a rămas ca simbol național românesc prin calitatea sa de luptător în numele Crucii și al civilizației europene, prin măsurile luate în favoarea românilor discriminați din Transilvania și prin reunirea pentru o clipă a celor trei țări care în secolele XIX și XX aveau să alcătuiască România. Cum s-a văzut, cariera sa a fost legată și de regiunea Clujului.

În secolul al XVII-lea, Transilvania se afirmă pe plan politic intern și internațional ca un principat protestant, mai exact calvin, condus de principii calvini și de o elită în mare parte de aceeași confesiune. Unul dintre cei mai importanți astfel de principii a fost Gabriel Bethlen (1613-1629), ales la 22 octombrie 1613 de către stările Transilvaniei, întrunite în Dieta de la Cluj. Tot la Cluj, este reînnoit în 1622 tratatul de prietenie și alianță între Gabriel Bethlen și Radu Mihnea, domnul Țării Românești. Un alt eveniment petrecut în zonă în același secol a fost lupta de la Gilău-Florești, din 22 mai 1660. Turcii au învins atunci oastea transilvăneană condusă de principele Gheorghe Rákóczi al II-lea.

La sfârșitul sec. al XVII-lea, suzeranitatea turcească este înlocuită în Transilvania cu stăpânirea habsburgică, ce aduce după sine o serie de transformări. Satele județului trăiesc vremuri de neliniște, provocate de pătrunderea imperialilor în Transilvania. În 1686, generalul Scherffenberg ocupă Clujul și Dejul, provocând pagube și suferințe locuitorilor. Diploma leopoldină din 1691 consacră noua stăpânire în Transilvania, recunoscând vechile rânduieli ale țării, mai exact sistemul celor „trei națiuni și patru religii”, așa cum era el statuat în *Approbatæ Constitutiones* (1653) și *Compilatae Constitutiones* (1669). La Cluj se stabilește o garnizoană austriacă, orașul devenind și reședința Guberniului. Cu alte cuvinte, Clujul era capitala politică a Transilvaniei, ca provincie a Imperiului Habsburgic. Tendințele centralizatoare, suprimarea unor privilegii orășenești prilejuiesc acțiuni de protest ale orășenilor din Cluj, Turda și Dej, încadrate în marea mișcare de sub conducerea lui Francisc Rákóczi al II-lea (1703-1711). Orașele sunt supuse unor ocupații militare (în Cluj construindu-se o nouă fortificație pentru garnizoana austriacă), suferă incendii și distrugereri, la care se asociază și contribuții apăsătoare. La toate acestea se adaugă o invazie a tătarilor în 1717, care ajung până la Dej. Invazia tătară fusese precedată de o epidemie de ciumă, petrecută în 1710. Satele județului Cluj suferă o serie de pustiiri datorită unor incursiuni turcești, răzcoalei curuților, conflictelor sociale etc.

Începând cu al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea, viața se stabilizează, noua stăpânire austriacă luând anumite măsuri pentru organizarea și consolidarea regimului. La cum-păna secolelor XVII și XVIII, este instalată la Gherla o importantă comunitate armeană, venită din Moldova, formată din negustori și meșteșugari pricepuți, care vor construi o impo-

zantă biserică în stil baroc. În urma acestei migrații, la 1726, localitatea, cu un frumos castel de secol XVI (castelul Martinuzzi), primește numele de Armenopolis și intră într-o fază de dezvoltare accentuată. Statul austriac intervine din ce în ce mai des cu reglementări care privesc activitatea breslelor, operând „reparații”, considerate de mulți inegale și nedrepte, ale sarcinilor publice. Politica economică a reformismului se manifestă începând cu epoca Mariei Terezia (1740-1780) și cu deosebire în timpul lui Iosif al II-lea (1780-1790), când Clujul este inclus în comitatul cu același nume (1784), ce cuprindea și o parte a fostelor comitate Cluj, Turda, precum și scaunul Arieș. În 1786, Clujul devine centru al districtului, încorporând fostele comitate Cluj, Turda, Solnocul Interior și Mijlociu. Intervenția statului este tot mai accentuată în domeniul administrativ, mai ales în buna gospodărire a orașelor Cluj, Dej și Turda. În anii 1774-1785, are loc construirea palatului Bánffy din Cluj, cel mai reprezentativ edificiu baroc din Transilvania, proiectat și ridicat de arhitectul Johann E. Blumann.

Secolul al XVIII-lea a fost un timp al afirmării națiunilor moderne și în Transilvania. Națiunea nobiliară maghiară – stare sau grup privilegiat provenit din Evul Mediu – se lărgeste, incluzând în rândurile sale, treptat, și pe ungurii nenobili și chiar pe secui. Aceștia continuă să se cheme națiune, dar numai în sens politic, de grup privilegiat, fiindcă sub aspect etnic sunt tot mai mult atrași de maghiarime. Românii, două treimi din populația totală a Transilvaniei, lipsiți de drepturi de concivilitate, pornesc o mișcare amplă de emancipare națională, desfășurată pe mai multe planuri. Ei speră să obțină drepturi politice naționale, adică egalitatea cu celelalte națiuni ale țării, fie pe cale religioasă (prin unirea cu biserica Romei, produsă la 1697-1701), fie pe cale politică pașnică (prin petițiile adresate în chip repetat, în întreg secolul al XVIII-lea și în prima parte a celui următor, cea mai importantă fiind *Supplex Libellus Valachorum*, adresată împăratului la 1791), fie pe cale socială (Răscoala lui Horea din 1784-1785), fie pe cale culturală (mișcarea iluministă numită Școala Ardeleană).

Toate aceste procese istorice au reverberații în regiunea Clujului. La 1784, locuitorii români din Munții Apuseni pornesc răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan. Ea s-a extins plenar în satele comitatelor Cluj și Turda, după cum a demonstrat în urmă cu decenii David Prodan în teza sa de doctorat susținută la Cluj. După înfrângerea răscoalei, Horea este capturat la 27 decembrie, în pădurea Scorușet din Munții Gilăului.

Revocarea reformelor iozefine la moartea împăratului Iosif al II-lea (1790) și rolul preponderent al nobilimii în viața politică determină concentrarea la Cluj a instituțiile centrale ale principatului, Guberniul și Dieta. Urbea capătă treptat aspectul unui oraș nobiliar, devenind un puternic centru al nobilimii, de unde pornește o mișcare opoziționistă împotriva puterii centrale, dar orientată și împotriva revendicărilor românești. Astfel, la Cluj, în 1791, Dieta nobiliară respinge memoriul politic al românilor intitulat *Supplex Libellus Valachorum*, în care se cereau drepturi politice pentru națiunea

română. *Supplexul*, actul politic fundamental al națiunii române, a întâlnit ostilitatea solidară a privilegiaților, care l-au socotit, prin postulatele sale, un mijloc de răsturnare a „constituției” și a sistemului politic al principatului.

Secolul al XVIII-lea este marcat de tendința comunităților românești de a-și obține un statut în orașele județului. La Cluj, Dej și Turda se manifestă tendințele negustorilor și, în general, ale românilor de a-și sublinia prezența, prin eludarea legislației medievale discriminatorii și prin atingerea unui grad mai ridicat de prosperitate. Fluxul românilor spre orașe, în pofida îngrădirilor, limitărilor și hotărârilor de a-i expulza, cum s-a întâmplat la Dej în 1742, 1791 și 1793, este continuu. Aceasta cu atât mai mult cu cât zonele rurale din jurul orașelor erau aproape peste tot preponderent românești. Mărfurile negustorilor români din Cluj ajung cu timpul să concureze, prin comerțul pe care-l fac aceștia cu Țara Românească, produsele meșteșugărești locale. Numărul orașenilor români din Cluj ajunge în 1770 la 500 de persoane, ei putându-și construi la 1797 o biserică ortodoxă, firește numai în afara zidurilor cetății, la marginea orașului de-a-tunci. În jur de 1800, printr-un subterfugiu, se construiește o biserică greco-catolică, în imediata apropiere a pieței centrale – biserica Bob (de la numele episcopului omonim, Ioan Bob). În Dej, comunitatea românească, după insistențele Consistoriului de la Blaj pe lângă Guberniu, reușește ridicarea unei biserici greco-catolice în 1799, dovadă a afirmării elementului românesc în ținuturile de la confluența Someșurilor.

Secolul al XVIII-lea se încheie semnificativ, prin afirmarea socială a românilor, eliberați formal din iobăgie în urma Răscoalei lui Horea, prin formularea programului politic de emancipare națională, cuprins în *Supplex Libellus Valachorum* din 1791 și prin renașterea culturală prilejuită de curentul iluminist al Școlii Ardelene, ai cărei reprezentanți au fost în parte elevi ai Liceului Academic din Cluj (Gheorghe Șincai, Petru Maior, Gheorghe Lazăr și alții). Ei au studiat în latinește și ungurește, visând o vreme în care urmașii lor să poată studia și în limba română.

În deceniile premergătoare Revoluției de la 1848-1849 se înregistrează o semnificativă evoluție manufacturieră în orașele județului, realizându-se pași însemnați spre o societate de tip capitalist modern. În toate orașele județului continuă producția meșteșugărească de breaslă, paralel cu cea manufacturieră. În Cluj, de exemplu, se înregistrează între 1806 și 1846 un număr de 20 de întreprinderi. Pe acest fundal, încep să apară anumite frământări sociale, susținute de unele idei socialiste, răspândite mai ales de studenții reveniți din apusul Europei.

Revoluția de la 1848-1849, prin ideile sale de ordin social și național, a antrenat și populația județului Cluj. În 28 martie 1848 are loc la Cluj o adunare a fruntașilor români, la care participă Ioan Buteanu, Florian Micaș, Ion Suciș și Iosif Hodoș. În cadrul ei se redactează o petiție care cuprindea revendicarea libertății, egalității și dreptății naționale. Tumultul social-politic a cuprins și Dej, Turda, Huedinul, dar mai cu

seamă satele Maia, Suciul de Jos, Dăbâca, Dragul, unde iobagii români și maghiari refuză prestațiile iobăgești, dezlănțuind răscoale împotriva stăpânilor. Clasa nobiliară, în Dieta întrunită la Cluj, ignorând postulatele politice ale Adunării de la Blaj, proclamă, împotriva voinței marii majorități a populației, la sfârșitul lunii mai 1848, „unirea” Transilvaniei cu Ungaria.

Atitudinea nobilimii și politica ostilă a guvernului revoluționar maghiar față de revendicările politico-naționale ale românilor, represiunea asupra satelor și conducătorilor declanșează ostilitățile militare. Pe teritoriul județului Cluj au loc importante lupte, sub comanda lui Avram Iancu (cel care studiasse la Liceul Academic din Cluj) și a celorlalți tribuni, la Mărișel, Călățele, pe Arieș sau la Fântânele, unde se obține una din marile victorii țărănești. Clujul este martorul strădaniilor lui Nicolae Bălcescu de a-i solidariza pe români și unguri, în încercarea de a înfrânge opoziția conservatoare a conducătorilor maghiari. Au loc o serie de arestări ale revoluționarilor, ca Alecu Russo, încarcerat la Cluj, A. T. Laurian și Nicolae Bălcescu, Simion Fodor, Alexandru Bătrâneanu, Vasile Simonis. Ultimii doi, considerați răzvrătiți, au fost executați la Someșeni. Cunoscutul om politic și de cultură sas, pastorul Stephan Ludwig Roth, a fost împușcat la Cluj, pe Cetățuie, de către nobilime, pentru „vina” de a fi afirmat dreptul naționalităților, inclusiv al românilor, la o dezvoltare liberă și independentă. Într-un articol publicat în 1842, pastorul sas St. L. Roth scria: „Domnii din Dieta de la Cluj voiesc să vadă născută o limbă de cancelarie, și acum se bucură că copilul a fost adus pe lume. A declara o limbă drept limbă oficială a țării nu este nevoie. Căci noi avem o limbă a țării. Nu este limba germană, nici cea maghiară, ci este limba română. Oricât ne-am suci și ne-am învărti noi, națiunile reprezentate în Dietă, nu putem schimba nimic. Aceasta este realitatea”. Același articol publicat în 1842, în care românii, deși formau două treimi din populație, nu erau reprezentați, a decis introducerea treptată a limbii maghiare ca limbă oficială a Transilvaniei, în locul latinei. În condițiile în care maghiarii reprezentau doar aproape un sfert din populație, acest act a fost privit ca un atentat la identitatea națională a românilor și sașilor. Ca urmare, împăratul a respins proiectul în forma dorită de nobilimea maghiară, dar în practică amenințarea a rămas. De aceea, în timpul Revoluției de la 1848-1849, problema oficializării limbii române, alături de maghiară și germană, a fost una esențială pentru români. Clujul a rămas în vremea revoluției un bastion al nobilimii conservatoare, care decisese încorporarea Transilvaniei la Ungaria și care voia menținerea situației de supunere a românilor. În aceste condiții, era de așteptat ca revoluția ungară și nobilimea ungară să intre în conflict cu revoluția română.

Perioada care a urmat revoluției a fost marcată de instaurarea neoabsolutismului în Imperiul Habsburgic și, implicit, în Transilvania. A avut loc o excesivă centralizare și o reorganizare, instituțiile politico-administrative de la Cluj fiind mutate la Sibiu. Reorganizările succesive, administrative și judiciare, nu au rezolvat cererile românilor, printre care și

aceea din 21 decembrie 1850 (formulate și în programul Revoluției de la 1848-1849), pentru înființarea unei facultăți filosofico-juridice românești la Cluj. După regimul neoabsolutist, urmează federalismul istoric liberal (1860-1867), prin care s-a re acordat autonomia provinciilor imperiului. Pe fondul ușoarei liberalizări, încă din finalul epocii neoabsolutiste, în 1860, trei consilieri români reușesc să pătrundă în administrație, odată cu restabilirea Guvernului la Cluj.

Patentele urbariale din 1854, prin desființarea îngrădirilor feudale, eliberează forța de muncă necesară dezvoltării industriale, fapt ce se repercutează asupra creșterii numărului locuitorilor în orașele județului. Dacă Clujul în 1767 avea o populație de 12.603 locuitori, în 1857 numărul acestora se ridică la 20.115. În perioada 1857-1890, populația orașului a crescut cu peste 84%. Este semnificativă și creșterea populației românești, de la periferii mai ales, ea dublându-se între 1857 și 1869. Deși, care număra 1.498 de locuitori în 1869, în 1880 ajunge la 1.571, iar în 1890 la 1.791. Turda, care la 1869 număra 1.728 de locuitori, în 1880 avea 1.849, iar în 1890 un număr de 2.297 de oameni. La Gherla, în 1869, numărul locuitorilor era de 1.502, în 1880 de 1.705 și în 1890 de 1.979.

În raport cu sporul demografic este și dezvoltarea economică, stimulată și de apariția unor instituții adiacente, caracteristice structurilor economice moderne. În 1851, se înființează la Cluj Camera de Comerț. Tot în această perioadă apar și primele semne ale industriei moderne de fabrică: o fabrică de tutun, una de spirt, noi tipografii, o fabrică de mașini (1877), mori și alte întreprinderi de alcool. Sporesc și instituțiile financiare, printre care se numără, începând din 1886, banca românească Economul. La Gherla se constituie Casa de Economii (1866), Casa de Păstrare de Acțiuni (1888), Concordia, Institut de Credit cu Acționari Români (1910); la Dej iau ființă în 1890 Banca de Credit și Someșana, Institut de Credit și Economii SA, Banca Populară SA, cu acționari români, iar în 1918 Banca pentru Agricultură, Industrie și Comerț SA, având acționari români, maghiari, evrei și francezi, cu o filială la Gherla. Viața economică este stimulată și de deschiderea căii ferate Teiuș-Cluj, în 1871. La 7 septembrie 1870, avusese loc inaugurarea gării din Cluj, pe linia ferată Oradea – Cluj – Brașov, construită începând cu anul 1867 și terminată la 1873. În anul 1900, numărul întreprinderilor mijlocii din județ era de 27, iar în 1910 de 42. La Turda se dezvoltă fabrica de celuloză a fraților Scholler, la Gherla ia ființă fabrica de cărămidă și materiale de construcții (1904), la Dej, o fabrică de țigarete; la Cluj, o fabrică de tutun, atelierele căilor ferate, o fabrică metalurgică, o fabrică de pielărie și fabrici ale industriei alimentare.

Clujul și regiunea adiacentă aveau să găzduiască importante instituții bisericești și de cultură. Dacă orașul era un centru important al bisericilor protestante, el nu a reușit până după Marea Unire, în ciuda eforturilor începute de episcopul și mitropolitul Andrei Șaguna și continuate de urmașii săi, să redevină un centru episcopal ortodox, cum fusese în Evul Mediu, prin episcopiile de la Feleac și Vad. Pe de altă parte,

cealaltă biserică românească – cea greco-catolică – reușește să aibă o importantă dioceză în zonă. Astfel, la 1853, prin bula papală „Ad Apostolicam Sedem”, se înființează Eparhia Română Unită a Gherlei (devenită, în 1930, Episcopia Română Unită de Cluj-Gherla). După 1861, foarte activă a fost și în regiunea Clujului, a Turzii, Dejului, Gherlei și Huedinului Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român (ASTRA), cu sediul central la Sibiu. Intellectualii maghiari își înființează la Cluj, în 1859, Societatea Muzeului Ardelean, care îi grupa inițial doar pe naturaliștii din Transilvania.

În 1865, Dieta de la Cluj votează iarăși unirea Transilvaniei cu Ungaria. Era preludiul desființării complete a autonomiei Transilvaniei, realizate în 1867, prin încheierea pactului dualist austro-ungar, în urma căruia se reia și mai intens politica de maghiarizare. Un instrument în acest sens a fost și noua universitate modernă, creată la Cluj în 1872, în care limba de predare era exclusiv maghiara. Instaurarea dualismului austro-ungar a atras după sine afirmarea mai pregnantă a mișcării revendicative politice a românilor din Transilvania și din județul Cluj, care cer recunoașterea legală a națiunii române și adoptarea limbii române în toate actele oficiale, alături de cea maghiară. O prestigioasă activitate națională desfășoară Societatea Junimii Studioase din Cluj, la care participă mulți dintre conducătorii românilor: Vasile Ladislau Pop, Iacob Bologa, Ilie Măcelariu și alții.

Constituirea Partidului Național Român (PNR) în 1881 la Sibiu, inclusiv ca urmare și a activității românilor din zona Clujului – printre care oamenii politici Ioan Rațiu, Iuliu Coroianu, Pompiliu Pipoș –, marchează un pas semnificativ în lupta pentru emanciparea națională. În 1890, din inițiativa clujenilor, este convocată Conferința PNR, în care urma să se discute proiectul *Memorandului*, elaborat de Iuliu Coroianu. În același an, o conferință extraordinară îl alege ca președinte al partidului pe dr. Ioan Rațiu, originar din Turda. La Cluj acționa un nucleu de tineri și de oameni politici cu rol decisiv în mișcarea națională. În 1892, se publică în limbile română, franceză, engleză, maghiară și germană *Replica tineretului român universitar* din Transilvania și Ungaria la *Răspunsul tineretului maghiar de la academiile Ungariei* (dat unui memoriu al studenților universitari români din București). Acțiunea se bucură de o masivă participare a românilor de pe valea Someșului, care și-au manifestat solidaritatea cu prilejul procesului intentat lui Aurel C. Popovici, autorul principal al *Replicii*.

Redactarea și înaintarea *Memorandului* curții imperiale de la Viena, în mai 1892, de către reprezentanții românilor din Transilvania și Ungaria, inclusiv a celor din regiunea Clujului, a reprezentat punctul culminant al luptei naționale a românilor transilvăneni din a doua parte a secolului al XIX-lea. Procesul memorandiștilor, judecat în sala Redutei din Cluj, între 7 și 25 mai 1894, a avut loc pe fundalul unei masive prezențe românești în oraș. Ioan Rațiu, președintele PNR, având sprijinul milioanelor de români din Transilvania,

a rostit atunci faimoasele cuvinte: „Ceea ce se discută aici, domnilor, este însăși existența poporului român. Existența unui popor însă nu se discută, ci se afirmă!” La începutul secolului al XX-lea și în anii Primului Război Mondial (1914-1918), mișcarea de emancipare națională a românilor s-a intensificat. Drama unora dintre soldații români transilvăni, obligați de „datoria” față de statul austro-ungar – un stat pe care nu-l mai puteau sluji și respecta! – să lupte contra românilor din România, după intrarea acesteia în război (în vara anului 1916), a fost reflectată artistic de către Liviu Rebreanu, în romanul *Pădurea spânzuraților*.

Revoluția națională din toamna anului 1918 se manifestă în zona Clujului în forme diferite, ca reacție a populației împotriva autorităților dualiste, a patronilor și a proprietarilor funciari. Manifestul *Moșilor, fraților*, redactat de Amos Frâncu (avocatul lui Ioan Rațiu în procesul memorandiștilor și directorul băncii Economul), prin care se declară nerecunoașterea împăratului Carol de Habsburg, grăbește declanșarea revoluției. La Cluj ia ființă Senatul Național Român, care hotărăște instituirea administrației românești în județe, românii organizându-și, pe baza principiului autodeterminării, consilii și gărzi naționale. Acțiunea independentă a lui Amos Frâncu, de la Cluj, a contribuit la succesul mișcării de eliberare națională, chiar dacă nu s-a coordonat de la început cu acțiunea generală românească.

Participarea masivă la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, a locuitorilor din județul Cluj, precum și votul celor 78 de delegați oficiali, cu credenționale (certificate de garantare a calității lor), din această parte a țării (reprezentanți ai ASTREI, ai reuniunilor de femei, ai societăților de lectură, ai reuniunilor de meseriași, ai bisericilor unită și ortodoxă, ai Partidului Social-Democrat, ai Partidului Național Român, ai gărzilor naționale etc.), au contribuit la înfăptuirea idealului național, unirea Transilvaniei cu România.

În primii ani de după Marea Unire, teritoriul județului Cluj intră într-o nouă etapă de dezvoltare economică, politică și culturală, urmare a noului cadru instituțional și administrativ.

Dezvoltarea economică în general și industrială în special a județului în perioada românească, de după 1918, este remarcabilă. Apar întreprinderi noi: Industria Sârmei Câmpia Turzii (1920); Fabrica de Ciment Turda (1920); Fabrica de Bere din Turda, care în 1929 fuzionează cu cea din Cluj; Fabrica de Pielărie Frații Renner & CO SA, Fabrica de Mobilă Transilvania, Fabrica de Lactate Familia, Fabrica de Porțelan Iris și multe altele în Cluj. La acestea se adaugă lărgirea pieței bancare, precum și transformările care au avut loc în mediul rural, în urma reformei agrare din 1921. Toate acestea au fost însoțite de o evoluție demografică mereu ascendentă.

Alături de rolul marcant în dezvoltarea economică a României, Clujul devine în perioada dintre cele două războaie mondiale cel mai important centru spiritual al Transilvaniei, prin instituțiile sale de cultură și învățământ. Problema organizării învățământului românesc după Marea Unire a con-

stituit o preocupare majoră a Consiliului Dirigent, cu sediul la Cluj (organul executiv central al Transilvaniei unite, până la integrarea sa completă în Regatul României). Cea mai mare realizare în această direcție a constituit-o Universitatea din Cluj sau Universitatea Națională a Daciei Superioare – prima instituție românească de învățământ superior de stat din Transilvania –, cu patru facultăți: Medicină, Științe, Drept și Litere. Deschiderea sa a avut loc la 3 noiembrie 1919, iar festivitățile oficiale ale inaugurării mării instituții românești s-au produs în 1-2 februarie 1920, în prezența a numeroși oaspeți, în frunte cu suveranii țării, regele Ferdinand I (1914-1927) și regina Maria. În Cluj a funcționat de asemenea o Academie de Înalte Studii Comerciale, o Academie de Agricultură, o Academie de Muzică și Artă Dramatică, un Institut de Arte Frumoase. Facultățile universității aveau institute bine organizate, care s-au impus în cultura românească prin activitatea lor de cercetare de înalt nivel, precum și prin publicațiile de specialitate: Grădina Botanică (creația lui Alexandru Borza), Institutul de Speologie (unic în lume, întemeiat de savantul Emil Racoviță), Institutul de Studii Clasice (opera lui Vasile Bogrea, sprijinit de Vasile Pârvan), Institutul de Istorie Națională (condus de Alexandru Lapedatu și Ioan Lupăș), Institutul de Istorie Universală (făurit de Ioan Ursu și Constantin Marinescu), Muzeul Limbii Române (în frunte cu Sextil Pușcariu), Institutul de Psihologie Experimentală, Comparată și Aplicată (creat de Florian Ștefănescu-Goangă), Muzeul Arheologic, Muzeul Etnografic (cu prima secție din țară în aer liber, făurită de Romulus Vuia), Biblioteca Universității etc.

Tabloul marilor instituții culturale a fost completat prin organizarea Teatrului Național și a Operei Române, care s-au bucurat de la început de un prestigiu deosebit. Aceste creații de valoare națională și europeană – cu precădere Universitatea, devenită „Regele Ferdinand” – au spulberat o serie de aserțiuni tendențioase, conform cărora România și românii nu ar fi avut capacitățile necesare de a organiza la standarde înalte de exigență activitatea culturală a Transilvaniei. După circa două decenii de la înființare, universitatea, de exemplu, devenise una dintre cele mai prestigioase instituții de învățământ superior din Europa, căutată și apreciată de mari personalități ale vieții științifice și culturale din lume.

Al Doilea Război Mondial (1939-1945) a pus capăt, din păcate, acestor remarcabile realizări. Partea de nord și nord-est a Transilvaniei, cu o majoritate etnică românească, a fost ocupată de trupele Ungariei, în urma deciziei arbitrare, luate la 30 august 1940 și cunoscută sub numele de Dictatul de la Viena. Ocupația horthystă instaurată în nordul Transilvaniei a făcut numeroase victime între românii din județul Cluj. Un fenomen dramatic a fost refugiuul: numai din orașul și județul Cluj (căzut doar parțial sub ocupație horthystă, fără teritoriul fostului comitat Turda și fără unele zone montane), între 5 septembrie 1940 și 31 decembrie 1942, s-au refugiat în România 49.946 de persoane. Începând din 11 septembrie 1940, la Cluj s-a instaurat administrația militară horthystă, care a adus cu sine organe de siguranță, aparatul polițienesc

și alte instanțe de opresiune naționaliste, dictatoriale, șovine, paramilitare, care au săvârșit crime, devastări, maltratări și expulzări ale românilor. În 1944, circa 120.000 de evrei din Transilvania de Nord au fost deportați de către ocupanții ungari, fiind apoi exterminați, în cea mai mare parte, în lagărele de la Auschwitz etc.

Pe plan cultural, național și confesional, oprinerea s-a manifestat prin desființarea aproape totală a instituțiilor de învățământ românești, prin interzicerea tuturor publicațiilor, a societăților culturale. În domeniul politic, au fost interzise toate partidele românești, aplicându-se un regim de arestări, expulzări, internări în lagăre. Universitatea a trebuit să plece în refugiu, nucleul său principal fiind mutat temporar la Sibiu.

Evenimentul hotărâtor pentru eliberarea părții de nord a Transilvaniei și reintegrarea ei în hotarele firești ale României l-a constituit actul politic prin care România a părăsit alianța cu Germania și s-a alăturat în război Națiunilor Unite (23 august 1944). Armatele sovietice și armatele române au cucerit pas cu pas Transilvania, Clujul fiind eliberat la 11 octombrie 1944. La 25 octombrie 1944, ultimele orașe de pe vechiul teritoriu al României – Satu Mare și Carei – erau scoase de sub dominația fascistă. După câteva luni de ocupație militară sovietică stalinistă, la 13 martie 1945, printr-o entuziastă adunare populară întrunită la Cluj, se instaurează administrația românească și în partea de nord a Transilvaniei. Se părea că lumea se întoarce la valorile democratice, brutal abolite de război și de totalitarismul de tip militarist și fascist. „Trupele sovietice eliberatoare” nu au mai plecat însă, înlocuind un regim de dominație cu altul, mai drastic, mai dramatic și mai îndelungat, aducând cu ele, sub pretextul „democrației populare” și al „dictaturii proletariatului”, o ideologie egalitaristă comunistă. Prin aceasta, s-a lichidat în fapt democrația, s-a desființat aproape total proprietatea privată, au fost exterminate, în mare parte fizic, elitele politice, militare, economico-sociale și culturale ale României.

Nici județul Cluj nu a putut evita această traiectorie. Falsificarea alegerilor parlamentare de la 19 noiembrie 1946 și-a vădit și aici urmările nefaste. Așezările județului au cunoscut o dezvoltare economică și culturală de tip comunist, cu o agricultură și o industrie în sistem centralizat și o activitate culturală și educativă dominate de ideologia marxist-leninistă, cu accente de naționalism comunist, cu privațiuni grave și încălcări ale drepturilor omului (dureroase pentru întreaga populație, dar percepute mai acut de către minorități), evidente cu precădere în ultimii 10-15 ani ai dictaturii lui Ceaușescu. La 1 octombrie 1948, autoritățile comuniste au interzis brutal cultul greco-catolic, odată cu aceasta încetându-și oficial activitatea și Episcopia de Cluj-Gherla, reînființată abia după 1990. În 1950, noile autorități au constituit, în cadrul noii împărțiri administrative a țării, regiunea Cluj, cu o suprafață de 16.820 km pătrați, din teritoriile totale sau parțiale ale fostelor județe Cluj, Turda, Someș, Sălaj, Năsăud, Alba. Abia în 1968, printr-o altă organizare administrativă, se constituie județul Cluj, cu teritoriul actual. În 1974, când s-au împlinit 1.850 de ani de la atestarea docu-

mentară a municipiului Napoca (petrecută sub împăratul roman Hadrianus), orașul Cluj a primit numele de Cluj-Napoca.

Evenimentele din decembrie 1989 au readus țara pe făgașul unui regim democratic, impus cu dificultate și printr-o mult prea îndelungată tranziție. Totuși, după aproape două decenii, prin aderarea la NATO și la Uniunea Europeană, există speranțe de dezvoltare a societății românești pe fondul valorilor civilizației europene. Clujul este astăzi a doua metropolă a țării, cu o activitate economico-bancară de mare amploare, cu instituții culturale și spirituale de prim rang. Numai studenții sunt în număr de circa 100.000, dintre care cam jumătate învață la Universitatea „Babeș-Bolyai” (formată în 1959, prin unirea universităților „Victor Babeș” – cu limba de predare română – și „János Bolyai” – cu limba de predare maghiară), o universitate europeană model, cu trei linii de studiu și trei limbi de instruire – română, maghiară și germană – și

cu o dinamică fără precedent a relațiilor internaționale. Clujul este astăzi un oraș românesc, cu o puternică tradiție multiculturală, pluriconfesională și cu o evidentă vocație ecumenică. În Cluj funcționează patru facultăți de teologie, de confesiuni și limbi diferite, există cinci scaune bisericești cu rang episcopal sau superior acestuia – ortodox, greco-catolic, calvin, luteran și unitarian –, un institut de studii iudaice (al Universității „Babeș-Bolyai”), un centru de studii transilvane (al Academiei Române), un teatru de stat maghiar și o operă maghiară etc. Viața se desfășoară într-un ritm alert, potențat de mari investiții străine (ca acelea de la Jucu), de malluri, studiouri de radio și televiziune, de cartiere rezidențiale ce transformă satele în zone urbane, dar și de probleme dificile ale vieții cotidiene, de inflație, griji ale persoanelor de vârstă a treia etc. Toate acestea fac parte din viață, iar viața pulsează cu putere în Cluj și în regiunea adiacentă, bazată pe o tradiție multimilenară.

Monumente istorice din județul Cluj

Drumul național Cluj-Dej

APAHIDA (reședință de comună, atestată documentar la 1263)
Bisericuță din lemn din secolul al XVIII-lea, restaurată.

SOMEȘENI (sat înglobat în municipiul Cluj-Napoca)
Bisericuță din secolul al XIII-lea, contemporană cu biserica „Calvaria” din Cluj-Mănăștur.

RĂSCRUCI (sat în comuna Bonțida, atestat la 1325)
Castel nobiliar din secolul al XIX-lea al familiei Bánffy.

BONȚIDA (reședință de comună, atestată la 1263)
Castel nobiliar, în stil baroc, din secolul al XVIII-lea, al familiei Bánffy.

ICLOD (reședință de comună, atestată la 1348)
Muzeul de Etnoarheologie – găzduit într-un conac, a cărui construcție își are începutul în secolul al XV-lea – cu valoroase colecții de arheologie, istorie locală și etnografie.

DĂBĂCA (reședință de comună, atestată la 1291)
Cetate, situată în partea de vest a localității, pe terasa din dreapta „Văii Lonei”, probabil contemporană cu voievodatul lui Gelou, fortificațiile fiind ridicate în secolele IX-XI. Pe suprafața de 600/200 m s-au descoperit patru faze de ziduri, trei cimitire vechi, parțial suprapuse, precum și patru biserici folosind aceeași fundație din secolele XI-XIII. O astfel de cetate, bine organizată, presupune și o viață economică intensă, dovedită prin varietatea materialului arheologic descoperit: podoabe de argint și ceramică smălțuită din Imperiul Bizantin, pinteni de fier acoperiți cu foiță de aur, vârfuri de săgeți, o gardă de sabie aduse din imperiul lui Carol cel Mare.

După înfrângerea lui Gelou, cetatea cunoaște o perioadă de stagnare, dar apoi, din a doua jumătate a secolului al X-lea, noii stăpâni construiesc alte fortificații. *Cronica pictată de la Viena* menționează că regele Solomon al ungarilor petrece în anul 1068 o săptămână la Dăbăca, așteptând să dea lupta cu pecenegii de la Chiraleș.

În secolul al XIII-lea sunt ridicate ziduri noi, dar tătarii distrug probabil cetatea, al cărei rol economic, militar și administrativ începe să scadă.

GHERLA (oraș din 1510, menționat documentar la 1291)
Biserică armenească, ridicată de armenii colonizați aici, în secolul al XVIII-lea, impunător monument de artă, unde se găsesc trei evanghelii de mare valoare.

Muzeul Municipal de Istorie, str. Avram Iancu, nr. 7

Patrimoniul muzeal, găzduit de o veche casă armenească, cuprinde un bogat material arheologic, rezultat din săpăturile efectuate în castrul roman în care își avea sediul „Ala Secunda Pannoniorum”. Inscricții, monede, arme, ceramică ilustrează viața din această parte a Daciei Porolissensis. Muzeul deține și alte valoroase colecții de etnografie, de istoria tehnicii etc.

NICULA (sat în comuna Fizeșu Gherlii, atestat la 1326)
Biserică din cărămidă și piatră, fostă greco-catolică, construită între anii 1875 și 1879, în locul uneia mai veche. Muzeul bisericii are o colecție valoroasă de cărți vechi, icoane pe sticlă și pe lemn, obiecte și cărți de cult. La biserica din Nicula se află icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului, pictată de preotul Luca din Iclod în anul 1681.

SIC (reședință de comună, atestată la 1291)
Biserică reformată, situată în centrul comunei, valoros monument de artă romanică finală și de început al goticu-

lui, înălțată la sfârșitul sec. al XIII-lea. Picturile murale păstrate fragmentar datează din secolul al XIV-lea.

NIMA (sat în comuna Mintiu Gherlei, atestat la 1225)

Biserica reformată, construcție aparținând fazei timpurii a goticului (secolul al XIII-lea), realizată din piatră ecarisată.

DEJ (municipiu din 1968, oraș din 1668, atestat la 1261)

Drum roman, identificat sub „Dealul Rozelor”, se ramifică spre castrele de la Cășeiu și Ilișiu. La Ocna Dejului se păstrează salinile exploatate în perioada romană.

Biserica reformată, piața centrală a orașului

Biserica a fost construită între anii 1453 și 1526, cu pereții foarte înalți, întăriți cu contraforturi în trepte, în stilul goticului târziu. A suferit de-a lungul vremii mai multe incendii, ultimul în 1642. Din 1880 a fost înconjurată de un zid masiv de incintă, provenit din materialul vechilor fortificații ale Dejului.

Biserica românească, edificată în 1889, anul în care s-a ridicat și **liceul românesc**, azi Liceul „Andrei Șaguna”.

Muzeul Municipal de Istorie, piața Bobâlna, nr. 7

Muzeul găzduiește o colecție arheologică valoroasă, compusă din materiale descoperite în localitățile romane din zonă; un muzeu al sării; un lapidariu; documente și mărturii ale participării localnicilor la răscoalele din 1437 și 1514 și la Răscoala din 1784 a lui Horea.

MĂNĂSTIREA (sat în comuna Mica, atestat în 1308)

Biserica ortodoxă din centrul satului este un edificiu de piatră construit în secolul al XIII-lea, căruia i s-a adăugat un turn-clopotniță din lemn în secolul al XVIII-lea.

Castelul nobiliar este una dintre cele mai reușite realizări artistice ale Renașterii transilvănene, fiind construit în secolul al XVI-lea.

CĂȘEIU (reședință de comună, atestată la 1261)

Castrul roman se găsește pe malul drept al Someșului, pe locul numit de localnici „Cetate”. Castrul din piatră este pătrat, cu laturile de 165 m, prevăzut cu puternice turnuri trapezoidale de colț. Castrul a fost ridicat în timpul împăratului Caracalla (211-217), probabil între anii 212 și 217. Castrul a fost sediul Cohortei I Britannica, adusă din Pannonia, precum și al unei unități auxiliare de cavalerie. Arheologii au descoperit aici statui, stele funerare, altare votive, peste 50 de inscripții, păstrate în muzeele din Cluj și Dej. În jurul castrului s-a dezvoltat o importantă așezare civilă, numită *vicus Samus*.

COPLEAN (sat în comuna Cășeiu, atestat în 1348)

Castelul din centrul satului, construit între anii 1729 și 1771, pe locul unui vechi conac, este o piesă originală și unică a rococoului transilvănean. Împrejmuit de un zid dreptunghiular de incintă, cu un mic bastion de formă

rotundă în partea stângă a intrării și cu valoroasele dăltuiri în piatră, care sunt opera sculptorului Anton Schuchbauer.

Biserica romano-catolică

În apropierea castrului se află biserica romano-catolică, construită în anul 1540; aici se păstrează o bogată colecție de veșminte bisericesti.

VAD (reședință de comună, atestată la 1467)

Biserica ortodoxă, ctitoria lui Ștefan cel Mare (1457-1504)

După victoria de la Baia (1467) asupra lui Matia Corvinul, Ștefan cel Mare ajunge să stăpânească Ciceul și Cetatea de Baltă. Preocupat de buna organizare politico-militară și spirituală a zonei, Ștefan construiește, în a doua parte a domniei, biserica de la Vad, în stilul arhitectonic moldovenesc, îmbinat cu elemente gotice. În pereții bisericii se află încastrate pietre cu inscripții în limba latină provenind din castrul de la Cășeiu. Construcția inițială, completată în timpul domniei lui Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546), suferă o refacere în secolul trecut, când i se adaugă clopotnița. În timpul domniei lui Ștefan cel Mare, parohia Vad este ridicată la rangul de episcopie. Petru Rareș i-a donat două sate apropiate: Bogata de Sus și Bogata de Jos. Importanța acestui lăcaș religios scade treptat după pierderea domeniilor transilvănene de către domnii Moldovei; totuși continuă să constituie un pilon al ortodoxiei și al românismului pe această vale a Someșului. Începând din 1623, episcopia trece la Alba Iulia (Bălgrad). În jurul bisericii s-a constatat că au existat clădiri de piatră, care au servit probabil reședinței episcopale.

BOBÂLNA (reședință de comună, atestată la 1332, numită Olpret până în 1957)

Pe dealul Bobâlna, în vara anului 1437, s-au adunat iobagii români și maghiari, formând o puternică tabără militară, pentru a se răscula împotriva nobilimii. Într-o mare bătălie care a avut loc aici, răsculații au dobândit o victorie cu importante consecințe sociale și politice, imortalizată în monumentul ridicat aici în 1957, opera arhitectului Virgil Salvanu și a sculptorului Alexandru Kós.

CREMENEA (sat în comuna Bobâlna, atestat la 1448)

Biserica din lemn „Sfinții Arhangheli”, construită în secolul al XVIII-lea și refăcută în 1802, este declarată monument istoric. De dimensiuni reduse, acest vechi lăcaș apare ca o miniatură, sub acoperișul de șindrilă țuguat, cu un turn înalt și ascuțit.

Drumul național Cluj-Turda

FELEACU (reședință de comună, atestată la 1366)

Biserica lui Ștefan cel Mare, construită în stil gotic, terminată în anul 1516, pe locul unei mănăstiri în care își

avea sediul episcopia ortodoxă. Feleacul este locul de baștină al profesorului universitar Ștefan Micle, soțul poetei Veronica Micle.

MOLDOVENEȘTI (reședință de comună, atestată la 1075, numită anterior Varfalău)

Pe „Dealul Cetății” se află ruinele **cetății feudale** din secolul al XI-lea, una dintre cele mai vechi așezări fortificate feudale din Transilvania, părăsită după năvălirea tătarilor (1241). Inițial cetatea a aparținut populației locale românești și era întărită cu val de pământ și cu șanț, pentru ca apoi, în secolul al XII-lea, să devină cetate regală, dotată cu unele cortine cu ziduri de piatră, ale căror ruine se mai văd și astăzi.

TURDA (municipiu din 1968, atestat la 1075)

Castrul Legiunii a V-a Macedonica, din secolul al II-lea după Hristos, este situat pe „Dealul Cetății”, în partea de sud-vest a orașului actual. Castrul măsoară 575 m lungime și 410 m lățime, incluzând o suprafață de 26 ha, fiind înconjurat cu un șanț lat de 12 m și adânc de 2,50 m. Pe latura de vest, poarta, flancată de două turnuri, avea în vârf un bloc adăugat pentru cumpănirea întregului arc, în care a fost săpată o statuie înaltă de un cot, care înfățișează fie chipul lui Jupiter, fie pe cel al lui Marte, fie pe cel al Minervei. Acel chip cioplit ține în dreapta un scut ce ajunge până jos, în dreptul picioarelor, iar pe el se vede capul Gorgonei, acoperit cu șerpi. Poarta s-a prăbușit în 1657, iar statuia a dispărut. Castrul a fost transformat în cariera orașului, unde piatra se găsea gata fasonată.

Biserica romano-catolică (piața Republicii)

A fost construită în anii 1498-1504, suferind modificări ulterioare. Din clădirea inițială s-au păstrat pereții înconjurători. În urma reparațiilor din 1822, vechile bolți au fost înlocuite cu cele în stil baroc, care se păstrează și astăzi. În această biserică s-au ținut dietele Transilvaniei.

Biserica reformată (Turda Nouă)

Construcția a fost ridicată în anul 1504, conform inscripției de pe fațada de sud a corului. Construcția inițială, în stil gotic, a suferit modificări în decursul vremurilor, distrugerii și refaceri ulterioare, în special în jurul anului 1800, modificându-i-se interiorul. În jurul bisericii se găsește o fortificație de formă eliptică, constând dintr-un zid înalt de 4-5 m.

Biserica reformată (piața Republicii)

Construcție gotică ridicată în jurul anului 1400, în vremea regelui Sigismund de Luxemburg. Turnul înalt de 60 m a fost construit în 1904-1906, înlocuindu-l pe cel prăbușit în 1865.

Casa principilor (piața Republicii)

A fost ridicată în secolul al XV-lea și a aparținut familiei Báthory. Clădirea a găzduit participanții la congregațiile și apoi la dietele Transilvaniei. A fost refăcută în 1818, forma actuală provenind de pe urma reparațiilor din

1911. În această clădire își are sediul **Muzeul de Istorie**, care are în patrimoniul său antichități dacice și valoroase exponate din perioada Daciei romane.

Monumentul dr. Ioan Rațiu (piața Steluței)

Operă a sculptorului Cornel Medrea. Basorelieful de pe soclul statuii înfățișează scene din timpul procesului memorandist (1894).

Casa dr. Ioan Rațiu (str. Dr. Ioan Rațiu), unde a trăit marele luptător pentru drepturile naționale ale românilor transilvăneni, dr. Ioan Rațiu, președintele Partidului Național Român și promotorul *Memorandului*.

Monumentul ridicat pe câmpul de lângă Turda, unde a fost ucis la 19 august 1601 Mihai Viteazul. Monumentul a fost înălțat la împlinirea a 375 de ani (în 1974) de la prima unire a celor trei țări române și a fost realizat de sculptorii Marius Butunoiu și Vasile Rus-Batin.

Drumul național Cluj-Gilău-Negreni

GILĂU (reședință de comună, atestată la 1246)

Castrul roman este situat în centrul comunei, în parcul castelului medieval. Castrul măsoară 221 m lungime și 137 m lățime, a fost prevăzut cu bastioane trapezoidale la colțuri, iar porțile au fost flancate cu câte două turnuri fiecare. În castru a staționat pe toată durata stăpânirii romane în Dacia „Ala Siliana”, compusă din 500 de călăreți. Cu ocazia săpăturilor arheologice, s-a găsit un bogat și variat material arheologic: diplome militare, inscripții, monede, produse de torenică, ceramică etc., care se află în expozițiile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca.

Castelul din Gilău este situat în centrul comunei, în parcul natural Gilău. Construit în secolul al XV-lea, în stil renescentist, castelul a fost reședința lui Gheorghe Rákóczi I, iar mai târziu a fost oferit de Maria Terezia lui Gheorghe Bánffy, guvernatorul Transilvaniei. Castelul, stăpânit la sfârșitul secolului al XVI-lea de către Mihai Viteazul, a fost reconstruit la sfârșitul secolului al XIX-lea, păstrând elementele arhitecturale renescentiste.

LITA (sat în comuna Săvădisla, atestat la 1324, numit anterior Lita Română)

Ruinele **cetății** Lita se înalță pe dealul de deasupra văii Ierii. Nu se cunoaște data la care a fost ridicată cetatea, dar documentele o menționează prima dată în anul 1324, drept cetate regală în folosința voievozilor Transilvaniei. Documentele menționează că regele Sigismund, în anul 1405, a dăruit orașului Cluj cele trei mori care aparțineau cetății pentru mărirea veniturilor necesare ridicării zidurilor de apărare ale orașului. În anul 1562, cu ocazia conflictelor interne, cetatea a fost supusă unui atac și, la 12 februa-

rie, în momentul intrării unor trupe pe porțile ei, magaziile cu praf de pușcă au explodat, aruncând-o în aer. După invazia tătarilor de la 1241, se pare că a fost strămutat aici pentru câțva timp centrul comitatului Cluj, până la refacerea orașului.

DUMBRAVA (sat în comuna Căpușu Mare, atestat la 1288)
Biserica din lemn, monument de arhitectură românească.

MĂNĂSTIRENI (reședință de comună, atestată la 1332)
Biserica reformată din centrul comunei, inițial mănăstire, este un edificiu romanic zidit pe la mijlocul secolului al XIII-lea și amplificat în secolul al XV-lea.

BOLOGA (sat în comuna Poieni, atestat la 1319)
Castrul roman se află pe malul stâng al Crișului Repede, pe platoul numit Grădiște, și are o suprafață de 2,5 ha. Castrul făcea parte din sistemul de apărare a graniței de nord-vest a provinciei Dacia, situată pe culmile Munților Meseșului. Aici și-au avut garnizoana două cohorte auxiliare.

Cetatea medievală, situată pe înălțimea de la confluența Crișului Repede cu Sebeșul, este o importantă și semnificativă construcție cu rol militar din Transilvania epocii medievale. Menționată în documente pentru prima dată în 1319, se pare totuși că zidirea ei s-a făcut în secolul al XIII-lea. Menirea principală a cetății a fost paza drumu-

lui ce ducea spre partea centrală a Transilvaniei. Cetatea de la Bologa a fost folosită fără întreruperi până în secolul al XVIII-lea și, în chip firesc, a suferit numeroase transformări și adăugiri. Donjonul, cu baza rotundă, își găsește analogie în cetatea Spiș (Zips), din Slovacia, înălțată între 1250 și 1260. Cetatea a fost la început în proprietatea regelui, iar din secolul al XIV-lea a intrat în posesia unor feudali, printre care se numără, pentru o vreme, și Mircea cel Bătrân.

HUEDIN (oraș din 1961, *oppidum* din 1437, atestat la 1332)
Biserica reformată construită în secolul al XVI-lea are o arhitectură masivă și un turn cu un foisor de strajă, din lemn.

Muzeul Etnografic expune obiecte și costume populare din Depresiunea Huedinului și Munții Apuseni, creații populare valoroase care conservă elemente ale artei tradiționale.

CIUCEA (reședință de comună, atestată la 1384)
Vechi sat românesc, situat la începutul defileului munților Pădurea Craiului.

Castelul lui Octavian Goga (aflat într-un parc, unde se găsește și mormântul poetului) este astăzi muzeu memorial, care are și valoroase colecții de pictură, mobilier, ceramică. În clădirea fostei mănăstiri din parcul castelului se află amenajat un muzeu etnografic.

Cluj-Napoca – obiective istorico-turistice

Edificiu din piatră roman (str. Victor Deleu) cu numeroase încăperi, unele încălzite cu *hypocaustum*, care a cunoscut patru faze de construcție, corespunzătoare dezvoltării orașului la rangul de *municipium* și apoi de *colonia*. Aici a fost descoperit un tezaur monetar de argint (1.268 de denari), depozitat într-o oală de lut cu capac (sec. I î.H. – sec. III d.H.).

Ruine de construcții romane (piața Unirii) care făceau parte din piața centrală a orașului roman Napoca (sec. II-III d.H.), peste care s-au așezat construcții medievale, moderne și contemporane.

Fortificația și biserica din Cluj-Mănăstur (Calvaria)

Fortificația în formă elipsoidală, alcătuită dintr-un puternic val de pământ și șanț de apărare, datează din secolul al IX-lea și făcea parte probabil din sistemul de apărare al voievodului Gelou. Călugării ordinului benedictin, așezați în incinta fortificată în veacul al XI-lea, de către regalitatea maghiară, construiesc biserica în stil romanic, distrusă de marea invazie tătară din anul 1241.

Biserica actuală, din incinta de la Calvaria, a fost construită aproximativ între anii 1470 și 1508, în stil gotic. În

secolele al XVI-lea și al XVII-lea, biserica s-a îmbogățit cu construcții monumentale pe laturile de vest și de nord ale incintei.

Bastionul Croitorilor face parte din sistemul de ziduri și întărituri ale orașului ridicate în prima jumătate a secolului al XV-lea și continuate până în secolul al XVII-lea, când fortificațiile Clujului vor primi forma definitivă. Acest zid, prevăzut cu bastion de apărare, a fost încredințat spre pază și întreținere breslei croitorilor, de la care și-a preluat numele. În fața turnului a fost omorât, în 1601, generalul lui Mihai Viteazul, Baba Novac, a cărui statuie se află aici.

Biserica Sfântul Mihail, piața Unirii

Construcția, începută pe la jumătatea secolului al XIV-lea, a fost terminată abia peste un veac. Monumentul a avut de suferit în decursul timpului, fiind incendiat în anii 1489, 1655 și 1697. Biserica este unul dintre cele mai frumoase monumente în stil gotic din Transilvania. Turnul, înalt de 80 m, a fost ridicat în stil neogotic în anii 1836-1862. Se remarcă de asemenea vitraliile multicolore, precum și ușa sacristiei, sculptată în stilul Renașterii.

Biserica și mănăstirea franciscanilor, piața Muzeului

Construcție gotică realizată în sec. al XV-lea de către ordinul dominican, cu sprijinul material al lui Iancu de Hunedoara. Preluarea mănăstirii în anul 1725 de către călugării franciscani a dus la schimbarea aspectului gotic al fațadei de vest și al interiorului bisericii într-o formă specifică artei baroce.

Biserica reformată, str. Mihail Kogălniceanu

Construcția bisericii și a mănăstirii, în stil gotic, a început la îndemnul și cu ajutorul regelui Matia Corvinul, în a doua jumătate a sec. al XV-lea, fiind destinată minoriților (franciscanilor). Amvonul, executat în 1646 în stilul Renașterii, este opera renumiților sculptori transilvăneni Benedict și Elias Nicolai. Încăperile monastice adăposteau chilii, dormitoare, săli de bibliotecă, oficii. Pe lângă mănăstire funcționa, începând din anul 1581, un colegiu cu grad universitar, unde se presupune că a învățat și fiul lui Mihai Viteazul, Nicolae Pătrașcu. A devenit apoi biserică reformată. În secolul al XVIII-lea, mănăstirea este preluată din nou, vremelnic, de ordinul franciscan.

În fața bisericii se află statuia ecvestră **Sfântul Gheorghe omorând balaurul**, copia târzie în bronz a celei de la Praga, realizată în anul 1373, de către sculptorii germani Martin și George din Cluj. Prin execuția artistică de o deosebită măiestrie, statuia rivalizează cu primele lucrări de sculptură ecvestră ale Renașterii timpurii.

Casa Matia Corvinul („Casa Matei”), str. Matei Corvin

Clădirea, în care își are sediul Universitatea de Artă și Design, inițial un han, este casa în care s-a născut, la 1443, regele Matia Corvinul. Construită probabil la începutul secolului al XV-lea, a suferit transformări în veacurile următoare. Interiorul mai păstrează câteva cadre de uși în stil gotic, portalul de la intrare este în arc frânt, iar ferestrele cu cercevele din piatră aparțin stilului Renașterii.

Biserica piariștilor, str. Universității

Construită între anii 1718 și 1724, este o clădire în stil baroc de dimensiuni considerabile, prima din Transilvania. Construcția a fost începută de către ordinul iezuit, împământenind la noi un tip de arhitectură nou, specific baroc, cu o fațadă cu două turnuri și un interior prevăzut cu capele, care va fi reluat, în veacul al XVIII-lea, de toate clădirile iezuite, dar și de alte clădiri catolice, inclusiv unele din ambianța românilor uniți cu Roma. În 1776, la trei ani după desființarea ordinului iezuit, biserica a trecut în posesia piariștilor.

Biserica minoriților, bd. Eroilor

În 1724, minoriții, reîntorși la Cluj, achiziționează casa Henter și construiesc în locul ei o biserică, avându-l ca arhitect pe Johann E. Blaumann. Este o clădire cu o fațadă

perfect unitară și cu un interior bogat împodobit cu elemente decorative caracteristice stilului baroc. Azi este catedrala greco-catolică a Episcopiei de Cluj-Gherla.

Biserica unitariană, bd. 21 Decembrie 1989

Între 1792 și 1796, unitarienii își construiesc la Cluj o clădire proprie, în stilul barocului târziu.

Biserica Sfinții Petru și Pavel, bd. 21 Decembrie 1989

Biserica a fost construită între anii 1848 și 1850 în stil neogotic, pe locul alteia mai vechi din secolul al XV-lea, de la care se mai păstrează, sub altar, o criptă gotică. În fața bisericii se află portalul Sfântului Mihail, adus aici în timpul restaurării bisericii Sfântul Mihail din anii 1957-1960. În spatele altarului bisericii se înalță **statuia Mariei Protectoare**, executată de sculptorul Anton Schuchbauer în anul 1744.

Biserica Sfânta Treime sau „Biserica Ortodoxă din Deal”, str. Bisericii Ortodoxe

Biserica ortodoxă a fost construită – după cum s-a primit permisiunea în epocă – în afara zidurilor de incintă ale orașului, în cursul anilor 1795-1796. Este primul edificiu de cult al populației românești din Cluj, la ridicarea ei contribuind cu ajutoare materiale, alături de românii ortodocși, și negustorii aromâni sau greci din oraș, precum și negustorii din Brașov. La scurtă vreme după terminarea construcției, biserica a fost înzestrată cu iconostas, icoane și tipărituri, devenind centrul spiritual al românilor ortodocși clujeni.

Biserica Bob, str. Prahovei

Biserica a fost construită între anii 1800 și 1803 prin strădania și ajutorul bănesc al episcopului român unit Ioan Bob de la Blaj. Structura bisericii se apropie destul de mult de cea a Bisericii Ortodoxe din Deal, cele două mici încăperi care flanchează azi turnul fiind adăugate în 1906. Aici a avut loc căsătoria dintre prof. Ștefan Micle și Veronica Micle.

Cetățuia

Habsburgii, după cucerirea Transilvaniei (sfârșitul secolului al XVII-lea), ridică în noua provincie câteva cetăți în sistem Vauban. Pe dealul Cetățuia, între anii 1700 și 1735, a fost construită o cetate de pământ cu bastioane și porți de piatră în care erau încartiruite trupe imperiale întreținute de populația locală.

Casa din piața Unirii, nr. 5

Construcția datează din secolul al XV-lea, fiind formată inițial din parter și etaj. În secolul al XVI-lea suferă o serie de transformări, dintre care se mai păstrează portalul de la intrare; în anul 1802, fațada a primit forma actuală.

Casa din piața Unirii, nr. 15

Construcția actuală este o creație a barocului de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Edificiul se numește „Casa parohiei romano-catolice” și păstrează din monumentul ce aparține perioadei gotice, de la finele veacului al XV-lea, portarul cu baghete încrucișate, datat 1477. În fațada clădirii se află încastrată o placă comemorativă care amintește de vizita la Cluj a împăratului Iosif al II-lea al Austriei, în 1773.

Casa din piața Unirii, nr. 31

Casa Wolphard-Kakas este unul dintre cele mai frumoase edificii ale Clujului din epoca Renașterii. Parohul Adrianus Wolphard (vicar episcopal și sfetnic la curtea de la Buda, călătorește și studiază în Italia) a fost un mare admirator al artei Renașterii italiene, ale cărei motive le introduce în casa pe care și-o construiește la Cluj. În 1894 clădirea a fost parțial demolată. Astăzi se mai păstrează, din monumentul de odinioară, doar fațada parterului dinspre curte. Stema familiei Wolphard, precum și o colecție de piese arhitectonice din vechea clădire se află în lapidariul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei.

Casa din str. Bolyai, nr. 2-4

În această casă s-a născut, la 15 decembrie 1802, matematicianul János Bolyai. Construcția datează din veacul al XV-lea, dar transformările ulterioare i-au modificat aspectul, încât astăzi avem un monument baroc din secolul al XVIII-lea, completat cu un etaj în secolul al XIX-lea.

Casa monetăriei, str. Emile Zola, nr. 4

Construcția aparține începutului de secol XVII. Aici au funcționat monetăria și Casa de Schimb a Clujului, mărturie fiind inscripția de pe fațadă: „Domus cementaria et auricursoria 1608”.

Casa din str. Universității, nr. 7

Clădirea, construită între anii 1734 și 1735, cu parter și două etaje, este cunoscută sub denumirea de „Convictus Nobilium”. Aici a funcționat Liceul Piaristilor, frecventat și de tinerii români Avram Iancu, George Barițiu, Alexandru Papiu Ilarian, frații Buteanu, care au jucat un rol însemnat în timpul Revoluției din 1848-1849.

Clădirea din str. Mihail Kogălniceanu, nr. 7

Clădirea, palatul familiei Teleki, a fost ridicată după planul lui Iosif Leder, între anii 1790 și 1795, în stilul barocului târziu, combinat cu elemente clasiciste.

Casa din str. Ion C. Brătianu, nr. 14

Edificiul, cunoscut sub denumirea de palatul Tholdalagi-Korda, a fost construit între anii 1801 și 1807, după proiectul arhitectului Carlo Justini. Monumentul este una

dintre cele mai importante exemple ale arhitecturii clujene din faza de trecere de la baroc spre clasicism.

Biserica evanghelică, bd. 21 Decembrie 1989

Edificiul, construit între 1816 și 1829, după planul arhitectului Georg Winkler, îmbină elemente ale stilului baroc cu cele neoclasiciste.

Biserica reformată, bd. 21 Decembrie 1989

Opera aceluiași arhitect, Georg Winkler, a fost construită între 1821 și 1859.

Colegiul Reformat, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 16

Clădirea, construită în 1801, a adăpostit Colegiul Reformat (calvin). Construcția aparține neoclasicismului, păstrându-se elemente ale barocului, prin curtea cu foișor.

Liceul „Ștefan Báthori”, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 2

Edificiul, ridicat între 1817 și 1821, în stil neoclasic, a adăpostit Liceul Academic Piarist.

Clădirea din piața Avram Iancu, nr. 4

Această casă în stil sculptural neoclasic are pe fațadă trei casete dreptunghiulare deasupra ferestrelor, cu basorelieful care reprezintă trei personaje din mitologia antică greco-romană: Mercur, Meduza și Pan.

Cazarma din piața Ștefan cel Mare

Cazarma „Sfântul Gheorghe”, ridicată între 1834 și 1837, se remarcă prin simplitatea și armonia fațadei.

Palatul Bánffy, piața Unirii, nr. 30

Cel mai reprezentativ edificiu baroc transilvănean, ridicat după planul arhitectului Johann E. Blaumann, între anii 1774 și 1785.

Clădirea din piața Unirii, nr. 10

Edificiul, cunoscut sub numele de casa Jósika, are o fațadă cu un portic sobru, cu coloane dorice, dublate de pilaștri care susțin un balcon forjat. La etajul I a funcționat Cazinoul Maghiar din Cluj, iar între anii 1880 și 1902 Tabla Regească. Etajul al doilea a fost ridicat în 1828.

Clădirea din piața Unirii, nr. 11

Proprietatea contesei Otilia Wass, clădirea, care îmbină elemente renaștentiste, clasiciste și rococo, a fost sediul Societății Muzeului Ardelean.

Clădirea din piața Unirii, nr. 1

Edificiul primăriei vechi a fost ridicat între anii 1843 și 1846 după planurile arhitectului Anton Kagerbauer, cu o fațadă proiectată de Ioan Böhm. Stilul arhitectonic îmbină două faze stilistice, cea neoclasică și cea romantică, exprimată prin forma fațadei, care imită Renașterea

florentină. Pe partea superioară a fațadei se află vechea stemă a orașului, încadrată într-o cunună de lauri.

Primăria municipiului, str. Moșilor, nr. 3

În această clădire a funcționat prefectura județului. Edificiul este proiectat de Ignațiu Alpár, cu o fațadă care interpretează formele barocului și cu un turn dezaxat și cu un bogat decor eclectic, dispus în coronament în jurul deschiderilor.

Universitatea „Babeș-Bolyai”, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 1

Edificiu neorenascentist, construit între 1893 și 1903, după planurile arhitectului Carol Meixner.

Palatul de Justiție, calea Dorobanților, nr. 2, piața Ștefan cel Mare, nr. 1

Edificiu de colț ridicat în anul 1902, prezintă un bogat decor eclectic, împodobit cu forme realizate din teracotă.

Teatrul Național, piața Avram Iancu

Construit în stil Secesion, între 1904 și 1906, de firma austriacă Fellner și Helmer.

Ansamblul de clădiri din piața Avram Iancu, nr. 17 și nr. 19

Cele două palate, al Regionalei de Căi Ferate și al Finanțelor, au fost construite la sfârșitul secolului al XIX-lea. Fațadele sunt împodobite cu ancadrame plastice din cărămidă aparentă.

Instituția Prefectului Județului Cluj, bd. 21 Decembrie 1989, nr. 58

Edificiul ridicat în 1910 de József Hubert a fost prima clădire a Camerei de Comerț și Industrie. Este o clădire de colț, cu trei fațade, soclu mozaicat și trei niveluri. Stilul arhitectonic îmbină elemente de inspirație populară cu cele de factură gotică și cu influențe ale stilului Secesion francez.

Liceul „Sámuel Brassai” și Liceul „Ioan Sigismund”, bd. 21 Decembrie 1989, nr. 9

Construcția, ridicată după planurile arhitectului Ludovic Pákei, a fost inaugurată în 1901. Edificiu impozant cu trei niveluri, este realizat după plastica neorenascentistă, cu elemente neoclasice.

Ansamblul de clădiri din str. Napoca, nr. 1, str. Universității, nr. 1, str. Iuliu Maniu, nr. 1 și 2

În situația edificii ridicate cu ocazia amplei acțiuni de sistematizare a pieței Unirii la începutul secolului XX se înscriu hotelul fost New York (fost Continental), palatele Statusului Romano-Catolic (str. Iuliu Maniu, nr.

1 și 2) și clădirea primei Societăți de Asigurare (str. Universității, nr. 1).

Biblioteca Centrală Universitară, piața Lucian Blaga

Construită în stil Secesion vienez (1906-1908).

Ansamblul de clădiri din piața Mihai Viteazul, nr. 1, str. Horea, nr. 1 și 2, str. Regele Ferdinand, nr. 37

Edificiile, ridicate la sfârșitul secolului al XIX-lea, care străjuiesc capetele podului de peste Someș, sunt cunoscute sub următoarele denumiri: palatul Babos (piața Mihai Viteazul, nr. 1), palatul Széki (str. Regele Ferdinand, nr. 37), palatul Elian (str. Horea, nr. 2) și palatul Berde (str. Horea, nr. 1). Arhitectura lor se caracterizează printr-un amestec al formelor stilurilor baroc, renascentist și gotic, obținându-se ansambluri eclectice pitorești.

Clădirea din str. Horea, nr. 4

Palatul Urania a fost ridicat în anul 1910, după planurile arhitectului Kapeter. Clădire de colț de mari proporții, vedește influențele Secesionului austriac.

Sinagoga neologă, str. Horea, nr. 21

Edificiu inaugurat la 4 septembrie 1887 și construit după proiectul inginerului Isidor Hegner. În stilul arhitectonic se întâlnesc elemente tradiționale și de inspirație orientală.

Clădirea gării

Gara orașului a fost inaugurată în 1870. Stilul arhitectonic al clădirii (1902) este eclectic, cu un decor din cărămizi de diferite forme.

Catedrala ortodoxă din piața Avram Iancu

Catedrala ortodoxă mitropolitană este construită după planurile arhitecților Constantin Pomponiu și George Cristinel, între anii 1923 și 1933. Este o construcție care impresionează prin elansarea verticală, cu exteriorul realizat din piatră ecarisată și sculptată, inspirată din formele vechilor monumente românești.

Muzeul de Istoria Farmaciei, str. Regele Ferdinand, nr. 1

Muzeul este adăpostit într-o clădire monument istoric, cunoscută sub numele de „casa Hintz”, unde a funcționat prima farmacie din Cluj. Edificiul, construit în secolul al XV-lea, a suferit transformări masive în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, luând înfățișarea unui monument caracteristic barocului, modificat și el de pasajul pietonal din colțul clădirii. Colecția de istoria farmaciei cuprinde trei săli de expoziție. Una dintre acestea a fost chiar oficina primei farmacii din Cluj. Această sală dispune de o frescă originală, datând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Cea de a doua sală este vechiul laborator al farmaciei, construit probabil tot în secolul al

XVIII-lea, iar cea de a treia încăpere este depozitul de materiale al farmaciei.

Colecția este alcătuită din mobilier vechi de farmacie, vase pentru păstrarea medicamentelor, instrumentar de farmacie, medicamente ieșite din uzul farmaceutic, tipărituri farmaceutice vechi, standuri farmaceutice din lemn, faianță, porțelan, cositor și sticlă fabricate în diferite centre din Europa.

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, str. Constantin Daicoviciu, nr. 2

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei își are sediul într-o clădire monument de arhitectură al secolului al XIX-lea, casa Petrichevich-Horváth, exemplu de adaptare locală a limbajului neoclasic la decorul de palmete al frizei dintre etaje și la motivele florale și geometrice ale casetelor.

Actul de naștere al muzeului este actul de constituire al Societății Muzeului Ardelean, la 23 noiembrie 1859. Patrimoniul de început al muzeului era constituit din colecții de antichități, numismatică, botanică, zoologie, mineralogie-geologie. Universitatea clujeană modernă, înființată în 1872, a luat sub ocrotirea sa colecțiile muzeale, care s-au îmbogățit, prin donații și achiziții, cu obiecte de mare valoare istorico-arheologică și artistică. Colecțiile arheologice au fost păstrate și expuse în aripa veche a actualei clădiri a muzeului. După 1 decembrie 1918, colecțiile istorico-arheologice au trecut în grija Institutului

de Arheologie și Numismatică al Universității românești din Cluj. Odată cu crearea Institutului de Studii Clasice, în 1929, în patrimoniul său ajung toate colecțiile istorico-arheologice, îmbogățite mereu cu valoroase materiale provenite din săpăturile de la Costești, Ulpia Traiana etc., care sunt transferate în totalitate în actuala clădire. În anul 1937, muzeul este deschis publicului, prezentând una din cele mai mari și bine organizate secții de istorie antică din țară, o valoroasă pinacotecă, o colecție de ceramică medievală și modernă, un lapidariu medieval și o colecție etnografică.

Colecțiile actuale ale Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei sunt prezentate în expoziția de bază care marchează evoluția istorică de pe teritoriul Transilvaniei din preistorie până la 1 Decembrie 1918, ilustrată prin obiecte provenite din descoperiri arheologice, colecții medievale și moderne de ceramică, cositorie, sticlărie, armament, documente și fotografii, cărți și ziare etc.

Lapidariul roman adăpostește piese epigrafice și sculpturale din marmură și alte varietăți de piatră, descoperite în provincia Dacia. Lapidariul medieval reunește într-o colecție unitară și reprezentativă o serie de creații ale pietrarilor care, de-a lungul secolelor, au activat în atelierele centrului clujean.

Tezaurul muzeului prezintă publicului peste 4.600 de piese din aur și argint, idoli eneolitici, tezaur monedare din argint și aur, bijuterii, medalii și decorații, precum și obiecte de uz cotidian din metal prețios.

Monumente de artă plastică din municipiul Cluj-Napoca

Statuia ecvestră a Sf. Gheorghe omorând balaurul (sculptori frații Martin și George, din Cluj); **statuia Sf. Maria Protectoare**, ridicată în 1744 după o epidemie de ciumă (sculptor Anton Schuchbauer); **monumentul lui Matia Corvinul**, fiul lui Iancu de Hunedoara și al Elisabetei Szilágyi, născut la Cluj, rege al Ungariei între 1458 și 1490 (sculptor János Fadrusz); **obeliscul ridicat în amintirea vizitei la Cluj a împăratului Francisc I și a împărătesei Carolina** în 1817, realizat în 1831 de C. Antal, Sámuel Nagy și Josef Klieber; **statuia Lupa Capitolina cu Romulus și Remus**, simbol al latinității, dăruită de Roma municipiului Cluj și instalată inițial (1921) în piața Unirii, se află astăzi pe bd. Eroilor; **statuia ecvestră a lui Mihai Viteazul**, domn al Țării Românești (1593-1601), primul unificator la 1600 al provinciilor românești, Țara Românească, Moldova și Transilvania (sculptor Marius Buntunoiu); **statuia lui Baba Novac**, căpitan în oastea voievodului Mihai Viteazul, ucis la Cluj, prin ardere în piața centrală, în 1601, din ordinul nobilimii maghiare (sculptor Virgil Fulicea); **grupul statuar Horea, Cloșca și Crișan** – conducătorii răscoalei țărănești din Transilvania de la 1784 (sculptor Ion Vlasiu); **monumentul Memorandiștilor**, dedicat luptei naționale a românilor transilvăneni și frunțașilor acestei mișcări, judecați și condamnați la Cluj în 1894 (sculptor

Eugen Paul); **monumentul lui Avram Iancu** (1824-1872), conducătorul Revoluției Române din Transilvania de la 1848-1849 (sculptor Ilie Berindei); **grupul statuar „Școala Ardeleană”**, ridicat în cinstea a trei dintre corifeii mișcării culturale-naționale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea – istoricii și lingviștii iluminiști Samuil Micu (1745-1806), Gheorghe Șincai (1754-1816) și Petru Maior (1761-1812) (sculptor Romulus Ladea); **statuia lui Mihai Eminescu** (1850-1889), cel mai mare poet român (sculptor Ovidiu Maitec); **statuia lui Lucian Blaga** (1895-1961), filosof, poet și dramaturg (sculptor Romulus Ladea); **monumentul „Glorie Ostașului Român”**, închinat memoriei celor care s-au jertfit pentru apărarea țării, pentru unitatea și independența națională (sculptor Radu Aftene); **monumentul Eroilor Revoluției din Decembrie 1989**, închinat curajului și demnității celor care s-au ridicat împotriva dictaturii ceaușiste, pentru libertate și democrație (sculptor Aurel Terec); **monumentul „Crucea de pe Cetățuie”**, înălțat în semn de glorie eroilor neamului, simbol al statorniciei și credinței (autor arhitectul Virgil Salvanu).

În semn de prețuire continuă, în locuri publice, în parcuri sau instituții, sunt amplasate busturile unor personalități ale istoriei și culturii din țara noastră:

Decebal, regele dacilor (87-106 d.H.); **Nicolaus Olahus** (1493-1568), umanist român; **Dimitrie Cantemir** (1673-1723), principe al Moldovei (1710-1711), cărturar enciclopedist; **Horea**, conducătorul Răscoalei țărănești din 1784-1785; **Ioan Bob** (1739-1830), episcop greco-catolic, ctitor al bisericii clujene care-i poartă numele; **Gheorghe Lazăr** (1779-1823), iluminist; **Nicolae Bălcescu** (1819-1852), istoric și om politic, fruntaș al Revoluției Române de la 1848-1849; **George Barițiu** (1812-1893), istoric, ziarist și revoluționar pașoptist; **Alexandru Ioan Cuza** (1820-1873), domnitor al Principatelor Unite și primul domnitor al României (1859-1866); **Florian Porcius** (1816-1906), botanist; **George Coșbuc** (1866-1918), poet; **Ion Creangă** (1839-1889), scriitor; **Iacob Mureșianu** (1857-1917), compozitor; **I. L. Caragiale** (1852-1912), cel mai mare dramaturg român; **Octavian Goga** (1881-1938), scriitor și om politic; **Alexandru Vlahuță** (1858-1919), scriitor; **Victor Babeș** (1854-1926), medic; **János Bolyai** (1802-1860), matematician; **Emil Racoviță** (1868-1947), biolog, fondatorul biospeologiei; **Sextil Pușcariu** (1877-1948), filolog și istoric literar; **Liviu Rebreanu** (1885-1944), scriitor; **Ion Agârbiceanu** (1882-1963), scriitor; **Onisifor Ghibu** (1883-1972), pedagog, profesor; **Alexandru Borza** (1887-1971), botanist, fondatorul Grădinii Botanice; **Iuliu Hațieganu** (1885-1959), medic; **Romulus Vuia** (1887-1963), etnofolclorist, organizatorul Muzeului Etnografic al Transilvaniei; **Alexandru Vaida-Voievod** (1872-1950), medic și om politic, prim-ministru al României; **Iacob Iacobovici** (1879-1950), medic; **René Jannel** (1879-1965), biolog francez, profesor la universitatea clujeană; **Constantin Daicoviciu** (1898-1973), istoric, rector al Universității din Cluj și director al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei; **Alexandru Lapedatu** (1876-1950), istoric; **Antonin Ciolan** (1883-1970), dirijor, primul director al Filarmonicii de Stat din Cluj; **David Prodan** (1902-1992), istoric; **Nicolae Stăncioiu** (1939-1995), medic, fondatorul Institutului Inimii; general **Gheorghe Avramescu** (1884-1945); general **Nicolae Dăscălescu** (1884-1969).

Bibliografie

- Alicu, D., coord. *Cluj-Napoca – Inima Transilvaniei*. Cluj-Napoca: Ed. Studia, 1997.
- Anton, A., I. Cosma, V. Popa, Gh. Voișan. *Clujul: ghid turistic al județului*. București: Ed. pentru Turism, 1973.
- Atlasul localităților județului Cluj*. S.I.: Suncart, 2003.
- Cluj. Județele patriei. Monografie*. București: Ed. Sport-Turism, 1980.
- Cluj. Orașe și privesți*. București: Ed. Meridiane, 1962.
- Clujul și împrejurimile sale: Mic îndreptar turistic*. București: s.n., 1963.
- Clujul, viață culturală românească*. Cluj: Ed. Ligii Culturale, Secțiunea Cluj, 1929.
- Crișan, I. H., M. Bărbulescu, E. Chirilă, V. Vasiliev, I. Winkler. *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, Cluj-Napoca: Bibliotheca Musei Napocensis, 1992.
- Crișan, I. H., P. Teodor, N. Edroiu. *Itinerarii arheologice transilvănene*. București: Ed. Sport-Turism, 1980.
- Pascu, Șt., red. *Istoria Clujului*. Cluj: s.n., 1974.
- Pascu, Șt., I. Pataki, V. Popa. *Clujul*. Cluj: s.n., 1957.
- Sălăgean, T., I. M. Danciu, coord. *Cluj-Kolozsvár-Klausenburg: Album istoric*. Cluj-Napoca: Ed. Tribuna, 2007.